

Gaziantep imalat sanayinde Fordist üretimden Post-Fordizme geçiş süreci: Mekânsal dönüşümün dinamikleri ve sonuçları

The transition of Gaziantep manufacturing industry from Fordist production to Post-Fordism: Dynamics and consequences of spatial transformation

Mehmet Ragıp Kalelioğlu^{a*}

^a Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gaziantep, Türkiye.

ORCID: M.R.K. 0000-0002-1127-3579

BİLGİ/INFO

Geliş/Received: 16.08.2025

Kabul/Accepted: 11.12.2025

Anahtar Kelimeler:

Fordizm
Post-Fordizm
Yeni sanayi bölgeleri
Mekânsal dönüşüm
Gaziantep

Keywords:

Fordism
Post-Fordism
New industrial districts
Spatial transformation
Gaziantep

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(M. R. Kalelioğlu) rkalelioglu@gantep.edu.tr

DOI: 10.17211/tcd.1766334

Atf/Citation:

Kalelioğlu, M. R. (2025). Gaziantep imalat sanayinde Fordist üretimden Post Fordizme geçiş süreci: Mekânsal dönüşümün dinamikleri ve sonuçları. *Türk Coğrafya Dergisi* (88), 211-226.

<https://doi.org/10.17211/tcd.1766334>

ÖZ/ABSTRACT

Bu çalışma, Gaziantep kentindeki imalat sanayinin mekânsal dönüşümünü ve yer değiştirme sürecini; Fordist sistemden post-Fordist sisteme geçiş bağlamında çeşitli ölçeklerdeki belirleyiciler doğrultusunda incelemektedir. Bu geçiş süreci, çeşitli kuruluşların sektörel raporları ile akademik literatür niteliğindeki ikincil verilere dayalı masa başı (desk-based) doküman analizi tekniği kullanılarak yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile Gaziantep'in bölgesel bir üretim merkezi olarak yükselişi, yerel dinamikler, ithal ikameci politikalara göre şekillenen sanayi yapısı, esnek üretime geçiş, 1980 sonrası küreselleşme süreci ve neoliberal politikaların etkisi dikkate alınarak tarihsel dönemsel-leştirmeye göre analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan, A. Scott'ın 'esnek üretim ve yeni sanayi bölgeleri' yaklaşımı ile David Harvey'in 'spatial fix' kavramı, imalat sanayinin uluslararası, ulusal ve kent içi mekânsal yeniden dağılımı ve sermaye birikim süreçlerini açıklamak için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, Gaziantep'in sanayi kapitalizmine entegrasyon sürecinde sadece küresel ve ulusal dinamiklerin değil aynı zamanda yerel dinamiklerin de mekânsal dönüşüm ve küresel üretim ağına eklenmesinde etkili olduğunu ortaya koyarak, Türkiye'deki coğrafya literatürüne katkı sağlamaktadır.

This study examines the spatial transformation and relocation process of the manufacturing industry in Gaziantep in the context of the transition from a Fordist to a post-Fordist system in line with the main spatial and political economic tendencies that are determinant at various scales. This transition process was carried out using a desk-based document analysis technique based on secondary data in the form of sectoral reports from various organizations and academic literature. The rise of Gaziantep as a regional production center with the proclamation of the Republic, its industrial structure shaped according to import substitution policies, its emergence as a new industrial focus with the impact of the post-1980 globalization process and neoliberal policies, and its transition to a flexible production system and its articulation to the global production network are analyzed through a historical periodization. Based on A. Scott's flexible production and new industrial zones approach and David Harvey's concept of spatial fix, the study discusses the international, national and urban spatial redistribution of manufacturing industry production and the process of capital accumulation. The results of the study reveal that not only global and national dynamics but also local dynamics are effective in the spatial transformation and articulation to the global production network in the integration process of Gaziantep into industrial capitalism. This study makes an important contribution to the geography literature in Turkey by examining the spatial transformation of the local manufacturing industry from a multi-scale and holistic perspective.

Extended Abstract

Introduction

Gaziantep's location on migration and trade routes and its various internal dynamics have been important factors in Gaziantep having the fastest and strongest growing trade and manufacturing industry in the region in the last half century (Keyman & Koyuncu-Lorasdağı, 2010, p.91). New Industrial Centres, which are the most important reflection of the flexible production style that emerged with the reorganisation of production as a result of the new perspective and content at the end of the 1980s in Turkey, have started to emerge in Turkey, as in many countries, in order to eliminate the negative effects of various national and local institutions and to protect and increase the competitiveness of regions and cities. Gaziantep, which is not independent from these developments, is one of the cities that are concretely affected by these economic and social changes. In this context, the first aim of this study is to analyse the spatial transformation and relocation process of the manufacturing industry in Gaziantep in line with the main spatial and political economic tendencies that are determinant at various scales in the context of the transition from the Fordist to the post-Fordist system. This study aims to contribute to the studies on the spatial development history and transformation of the manufacturing industry in the cities of Turkey, away from the existing traditional patterns in the field of economic geography. The study, which examines the spatial development history and transformation of the manufacturing industry in the city, presents an evaluation and descriptive analysis within the scope of the rules and principles of capitalism, neoliberalism, new industrial foci and flexible production regime. Therefore, it consists of five sections.

Data and Method

The empirical framework of the research is constructed with reference to the causes and consequences of global, international, national, regional and local dynamics that are the source of the change and spatial transformation of the industry concentrated in a city as a socio-spatial pattern. These phases are analysed in the context of historical periodisation to understand the impact of global, national, regional and local developments that create crises and new regional windows of opportunity on the spatial transformation and change of the manufacturing industry, which has a very important share in the city economy (Martin & Sunley, 2022). These phases are; (1) Initial formation phase, (2) Early industrialisation: The foundation years of the Republic (1928-1950), (3) Fordist Production and the Growth Phase of the Manufacturing Industry (1950-1980), (4) Mature Fordism and the First Search for Flexibility: Centre-Periphery Divergence (1980-2000) and the last stage (5) Post-Fordist Period: Global Integration (2000-Present).

In addition to national and international studies, the study is based on secondary data such as surnames, zoning plans, government programmes, reports, bulletins (İller Bankası), maps and encyclopedias, company web pages and the Ottoman Period manufacturing sector, as well as digital media archives of local newspapers and observations in the field.

Results and Discussion

According to the results of the analysis, while bazaars with *bedestens* and inns played an important role in the economic structure of the city in the first phase before the Republic, these spaces (except the tannery) housed the workshops in the city from the 17th century to the 19th century and were generally clustered in the immediate vicinity of the castle and the administrative centre of the city. (Özdeğer, 1988; Canbakal, 2009 p.56; Çakır, 2015).

When the spatial distribution of the development of the manufacturing industry in the second period of the early years of the Republic, between 1928 and 1950, is analysed, it is understood that entrepreneurs chose locations in the urban space concerning the cheapness and ownership status of the land, and therefore, the locations of the first Fordist manufacturing industry investments were scattered (İller Bankası, 1972 p.49). It is thus seen that the manufacturing industry in the city was mainly concentrated in two areas, the first of these areas was located in Ünalı-Şehreküstü region at the eastern end of the city; the second was designed in the first zoning plan of the city in 1938 (Aycı, et al. 2020), and a new industrial zone emerged on "Nizip Street" in the tannery area of the city.

This constitutes the period after the Second World War until 1980. Between 1950 and 1980, when the modernist perspective started to be reflected in the space, textile, food and plastic manufacturing industries in Gaziantep were located in the Nizip Street industrial zone. The first Fordist style factories appeared in 1928. In addition, some of the scattered enterprises in the city started to move to the area where the Small Industrial Site was built in the northeast of the city in the late 1970s and early 1980s. The Başpınar Organised Industrial Zone (OIZ), located in the northwest of the city and 14 km away from the city, started operations in 1973.

In the period from the 1970s to the end of the 1990s, there were many medium and small-scale enterprises operating in various sectors, established in Nizip Street industrial zone, Şehreküstü-Ünalı industrial zone, which are located close to the centre of the urban area, and on private lands in different locations of the city. These enterprises wanted to relocate for reasons such as expanding their production areas, adapting to changing technology, needing warehouse areas, company strategy, increasing production volume, offspring of companies and diversifying their product composition. Therefore, these enterprises started to relocate to the new industrial centres of the city, such as the newly opened Small Industrial Site and Sample Industrial Site and the OIZ (Öz, 2004a, p.128). Thus, the physical infrastructure conditions of industry in Gaziantep were improved and industrial capitalism gained momentum.

Since the beginning of the 2000s, when neoliberal policies and the process of globalisation in the world and in Turkey began to make themselves felt and institutionalised, many cities, and Gaziantep as one of them, have started to integrate into the global production chain (GPN) in order to increase their competitiveness.

The city of Gaziantep, which has been an important trade and manufacturing centre from the past to the present, has been growing economically, expanding and transforming spatially

under the impact of capitalist spatialisation, especially the accumulation strategy of local capital. Gaziantep, which has become one of the important capital accumulation centres of the region and the country in the last quarter century, is integrated into the global production network through labour-intensive manufacturing with its competitive structure. This state is important in terms of showing that the capitalist conjuncture is on its way to becoming a new and important address of flexible production regime and accumulation in the selected context.

As a result, this study analyses the spatial transformation of the manufacturing industry in Gaziantep in the context of Scott's (1988) spatial displacement dynamics in the context of the transition to post-Fordism and Harvey's (2012) capital accumulation strategy (spatial fix). The study featuring these two main frameworks supported by document analysis reveals how both the transformation in the geography of production and capital accumulation strategies are shaped in the case of Gaziantep.

Giriş

Bu çalışma, Türkiye’de yeni sanayi odaklarının öncülerinden biri olarak nitelendirilen Gaziantep’teki imalat sanayinin mekânsal dönüşümü ve yer değiştirme sürecini; Fordizm üretim rejiminden esnek üretime geçiş bağlamında küresel, ulusal ve yerel düzeyde belirleyici olan politik-ekonomik ana eğilimler doğrultusunda analiz etmeyi amaçlamaktadır. Küresel rekabette bugün Gaziantep imalat sanayinin emek-sermaye yoğun (örneğin halı sektörü) gibi belirli sektörlerde geldiği düzey oldukça dikkat çekicidir (Eraydın, 2002; İzmen, Daş & Özbal, 2015). Türkiye’de sanayileşmenin en dinamik ve özgün kentlerinden biri olan Gaziantep, özellikle 1980’li yılların ortasından itibaren ihracata dayalı büyüme stratejisiyle dramatik bir şekilde öne çıkan Anadolu Kaplanlarından biridir. Dolayısıyla Gaziantep sahip olduğu organize sanayi bölgeleri, ihracat odaklı büyüme strateji, esnek üretim yapısı ve güçlü girişimcilik kültürü gibi varlıklarla Türkiye’nin en başarılı sanayi odaklarından biri durumundadır (Eraydın, 2002; Öz, 2004a; İzmen, vd., 2015). Bu başarının ardında ise küresel ve ulusal ekonomik eğilimler ile yerel dinamiklerin bir araya gelmesi yatmaktadır. Dünyada 1970’li yıllardan itibaren üretimin coğrafyası esas geliştiği merkez ülkelerden çeperdeki çeşitli ülke ve bölgelere ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Asya’ya doğru kayarken (deindustrialization), Türkiye’ye de ise 1980’lerin sonundan itibaren görece İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi ilk sanayi odaklarından Anadolu’nun iç kesimlerine doğru yer değiştirmeye başlamıştır (Eraydın, 2002; Akgüngör, 2006:179; Kaygalak & Reid, 2016:44; Doğruel & Doğruel, 2019). Neil Smith ise ‘Eşitsiz Gelişim’ kitabında (2017, s.213) bu durumu, imalat sanayinin coğrafi olarak eşitsiz gelişimini ‘tahterevallinin inip-kalkmasına’ benzetir ve sanayinin gelişmiş ülke ve bölgelerden ‘çevre’ ülke ve bölgelere giderek yeniden yerleşmesiyle tüm organizasyonun merkez tarafından kontrol altında tutulduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde bir nevi devralınmış bölgesel iş bölümü çerçevesinde düşünülebilecek Gaziantep ekonomisi, özellikle imalat sanayiiyle önemli bir sıçrama yaparak tekstil, gıda ve deri üretiminin yığıldığı ve önemli bir odak noktasına dönüşerek Türkiye ekonomisinde önemli bir paya sahip olmuştur (Öz, 2004b, s.216; Akgüngör, 2006). Bu doğrultuda çalışma şu soruya yanıt aramayı amaçlamaktadır: Fordist üretimden esnek uzmanlaşmaya geçiş sürecinde, Gaziantep’teki mevcut sanayi bölgeleri ne tür

mekânsal dönüşümler geçirmiş, hangi dinamikler etkili olmuştur, eski sanayi alanları hangi fonksiyonel ve morfolojik değişimlere uğramıştır, yeni sanayi alanları kentin hangi bölgelerinde ortaya çıkmıştır? Şeklindeki sorulara yanıt ararken, genel olarak Fordizm ve Esnek Üretim perspektifi ile spatial fix (mekânsal çözüm/onarım) gibi kavramlardan yararlanılmaktadır. Zira böyle bir yaklaşım sanayi üretimi rejimindeki değişimin mekânsal dönüşüme ve sonuçlarına odaklanmayı hem olanaklı hale getirmekte hem de bu araştırmayı özgün ve somut kılmaktadır.

Kapitalist üretim rejiminde yaşanan dönüşüm, uluslararası alanda özellikle ekonomik coğrafya literatüründe Fordizmden post-Fordizme geçiş tartışmalarını odağa almıştır. 20. Yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar egemen olan Fordist üretim yapısı, son çeyreğin başından itibaren esnek uzmanlaşma, ağ ekonomisi ve bölgesel üretim sistemleriyle yer değiştirmeye başlamıştır. Ekonomik coğrafya yazınında, bu geçişin mekânsal sonuçları ve yeni sanayi odaklarının yükselişi, özellikle Marksist-eleştirel yaklaşım Harvey (2012; 2014; 2015a) ve Smith (2017)’le kapitalist üretimin ‘eşitsiz coğrafi gelişim’ mantığını ortaya koyarak imalat sanayinin mekânsal olarak yeniden nasıl konumlandığını açıklamaya çalışmışlardır. Bu kapsamda literatürde Fordizmin mekânda çözülüşünü ve çoğunlukla bölgesel kalkınma üzerinden ele alan post-Fordizm ve regülasyon yaklaşımları (Grabher, 1993; Tickell & Peck, 1995), yeni sanayi bölgeleri (Scott, 1988; Storper, 1997, s.26), esnek uzmanlaşma (Scott, 1988; Storper & Christopherson, 1987), bölgesel yenilik sistemleri (Asheim & Gertler, 2006), küresel üretim ağları (Coe, Dicken & Hess, 2008; Yeung, 2018, s.386-387; Coe, Kelly & Yeung, 2019, s.108) ile kilitlenme, yol bağımlılığı, bölgesel dayanıklılık ve çeşitlenme kavramları üzerinden imalat sanayi kümelerini ele alan evrimsel (Martin & Sunley, 2006; Simmie & Martin, 2010; Boschma & Frenken, 2006) ve son kertede ekonomik faaliyetlerin ve mekânsal düzenlemelerin kurumlar tarafından da nasıl şekillendirildiğini savunan kurumsal ekonomik coğrafya (Gertler, 2010; Amin, 1999) yaklaşımlarıyla ele alan çok sayıdaki çalışma bu konuyu incelemiştir. Bu minvalde Fordist krizin patlak vermesiyle küresel gelişmelerin yanı sıra yerel toplumsal-kurumsal yapı ve aktörler ile bölgesel işbirliği ağlarının önemi vurgulanmış (Becattini, 1990; Saxenian, 2000; Amin, 1999; Yeung, 2018), İtalya’daki ‘Üçüncü İtalya’ ve ABD’deki ‘Silikon Vadisi’ gibi örnekler, esnek üretim rejimi ve yeni mekânsal yapılanmaları ele alan ampirik çalışmaların temeli olarak öne çıkmıştır. Çok sayıda yapılan ampirik çalışmalar genel olarak üretimin yerel toplumsal-kurumsal dokuya iç içe olduğunu, mekânsal yeniden örgütlenmenin tarihsel çizgide nasıl geliştiğini ve küresel-yerel eklemlenmenin çeşitli ölçeklerde nasıl oluşturulduğunu incelemektedir (Saxenian, 2000, s.6; Bathelt, Malmberg & Maskell, 2004; Maskell, Bathelt & Malmberg, 2006; Coe vd., 2008; Dicken, 2015; Isaksen, 2018; Yeung, 2018). Dolayısıyla mevcut literatür, Fordizmden post-Fordizm üretim sistemine geçişin farklı ve yeni endüstriyel coğrafyalarda ve sektörlerde çeşitli biçimlerde yaşandığını göstermektedir (Scott, 1988, s.3). Buna ilaveten, devletin rolü, emek rejimleri, ulusal ve küresel dinamikler diğer bir ifadeyle ağ ve güç ilişkileri gibi faktörlerin bu dönüşümün mekânsal sonuçlarını belirlemede kritik olduğu belirtilmektedir (Scott, 1988; Storper, 1997; Yeung, 2018, s.386). Sonuç olarak çağdaş ekonomik coğrafya literatürü, genel olarak Batı merkezli olmakla birlikte, üretim rejimindeki dönüşümü çok ölçekli, evrimsel, kurumsal, kültürel ve ilişkisel bir perspektifle analiz etmektedir.

Türkiye’de ise Fordizm ve post-Fordizm kavramları Batı’daki kadar kapsamlı ve teorik bir inceleme alanı olarak ele alınmamış olsa da Batı’daki literatürün aktarımı ve Türkiye’ye uyarlanması şeklinde olmuştur. Bu konu çoğunlukla imalat sanayinin mekânsal dönüşümü, Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) yükselişi, esnek üretim ve bölgesel kalkınma bağlamında, ampirik ve yereli odağa alan tartışmalar üzerinden ilerlemiştir. 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşme politikaları, kapitalist gelişme, sanayileşme, mekânsal yeniden yapılanma ve yeni üretim coğrafyalarıyla ilişkilendirilen; ‘Anadolu Kaplanları’ kavramsallaştırılmasıyla birlikte yerel girişimcilik, yerel aktörler, devlet politikaları ve yerel ağların rolüne vurgu yapan ampirik ve vaka araştırmaları bulunmaktadır (Buğra, 1998; Filiztekin & Tunalı, 1999; Eraydın, 2002; Mutluer, 2003; Eser & Köse, 2005; Eraydın & Armatlı-Köroğlu, 2005; Keyder, 2006; Bayırbağ, 2010; Tekeli, 2010; Keyman & Koyuncu-Lorasdağı, 2010; Kaygalak, 2011; İzmen, vd. 2015; World Bank, 2015).

1970’li yılların ekonomik durgunluk hatta bunalımı sonrası 1980’de başlayan imalat sanayi örgütlenmesindeki dönüşüm, esnek birikim rejimi yaklaşımıyla yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Mekânsal organizasyonda 1980’den önce az gelişmiş kentler ya da bölgeler genelde ulus-devletlerin kaynak aktardığı yerler iken, bu tarihten itibaren kapitalizmin yeni organizasyonunda çoğunlukla uluslararası sistem içindeki yeriyle gündeme gelmeye başlamıştır. Zira bu durum yerel ve bölgesel ölçekteki fiziksel ve ilişkisel varlıkların bir araya gelmesiyle kentleri ve bölgeleri ekonomik büyümenin ve küresel rekabetin motorlarına dönüştürmüştür (Scott, 1988; Saxenian, 2000, s.12; Yeung, 2018). Yalnız bu durum bazı kent ya da bölgelerin özellikle ekonomik açıdan bir atılım yapmasına yol açarken, bazılarının ise gerileme sürecine girdiğini göstermektedir (Eraydın, 2002, s.12). Özellikle teknolojik değişime uyum sağlayarak günümüzün önemli bir teması olan rekabeti ele geçiren firmalar ile kendine özgü kapasite ve birikimi olan kentler/bölgeler küresel ölçekte rekabet gücü elde eden yerlere dönüşmüşlerdir. Böylece çeşitli ağ ve yapılarla karşılıklı ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak firma, kent ve bölgeler küresel üretim ağına katılmaya başlamışlardır (Eraydın, 2002, s.13; Yeung, 2018). Bu durum Anadolu Kaplanları olarak nitelendirilen (Filiztekin & Tunalı, 1999) ve özellikle ihracatta en hızlı artışı yakalayarak ekonomik açıdan hızlı bir büyüme ivmesi yakalayan ve aynı zamanda dünya ekonomisine eklemlenme çabası içinde olan Gaziantep gibi kentlerin de mekânsal açıdan dönüşümünü hızlandırmıştır.

1980 yılından itibaren neoliberal politika ve küreselleşme süreçlerinin kentlere biçtiği yeni rol, neoliberalizmin yeniden üretildiği, genişletildiği ve mutasyona uğratılmasında ekonomik örgütlenme açısından önemli düğüm noktaları olmalarıdır (Peck, Theodore & Brenner 2009, s.65). Küresel ve ulusal ölçekte meydana gelen bu rol değişikliği, aynı zamanda kentsel mekânlarda da çeşitli şekillerde değişim ve dönüşüme uğramıştır (Doussard, Peck & Theodore, 2009, s.186; Peck vd., 2009, s.50). İlk olarak tarihsel süreç içerisinde kentlerin çeperinde yoğunlaşan geleneksel ve Fordist imalat sanayi bölgeleri zamanla kentin Merkezi İş Alanlarında kalmış ve bu yoğunlaşmanın getirdiği çeşitli ekonomik ve sosyo-mekânsal problemler, imalat sanayi mekânlarının kentin merkezinden çeperine doğru (desantralizasyon) yer değiştirmesine yol açmıştır. Kentin merke-

zinde kalan eski imalat sanayi bölgeleri ise zamanla iş-ticaret gibi hizmet ve yaşam alanlarına dönüştürülmekte, ancak bu sürecin genelde soylulaştırma ama çoğunlukla kentsel dönüşüm projeleriyle el ele yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda mekânsal bakımdan kentsel dönüşüm ve soylulaştırma adı altında yapılan çok sayıdaki araştırmaya karşın, kentsel alanlardaki sanayi bölgelerinin mekânsal farklılaşması ve dönüşümü konusu daha düşük sayıda araştırmalara konu olmuştur. (Tekeli, 2010, s.129). Dolayısıyla bu çalışma, Gaziantep’te Fordist üretimden post-Fordist üretime geçişi, Scott’ın (1988) esnek birikim ve ona eşlik eden toplumsal düzenleme biçimlerine ilişkin öne sürdüğü kuramsal çerçevesi doğrultusunda kurgulamaktadır. Üretimin örgütlenmesi ve mekânsal yığılma dinamikleri, Scott’ın (1988) ‘oluşum ve tarihsel seyir’ argümanı ile ilişkilendirilerek, farklı ölçeklerde ve özellikle yereldeki kurumsal ve tarihsel birikim bağlamında belgeye dayalı kanıtlarla tartışmak bu çalışmanın ana motivasyonlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışma Türkiye’nin kentlerinde imalat sanayinin mekânsal açıdan gelişimi ve dönüşümü konusunda yapılan çalışmalara mevcut geleneksel kalıplardan uzak, ekonomik coğrafya alanından bir katkı sunmaya çalışmaktadır. Literatürde kentsel mekânların dönüşüm coğrafyasına yönelik yapılan çalışmalar bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Makale beş bölümden oluşmaktadır. Öncelikle ilk bölümde araştırmanın amacı, kapsamı, gerekçesi ve önemini ortaya koyan giriş bölümü oluşturulmuştur. İkinci bölümde, üretim rejimleri, mekânsal değişim/dönüşüm coğrafyası kapsamına giren tartışmalar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde bölgesel bağlam; dördüncü bölümde araştırmanın veri ve metodolojisi, beşinci bölümdeki bulgular kısmında Gaziantep kentindeki imalat sanayinin mekânsal değişimi/dönüşümü analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise, imalat sanayinin mekânsal dönüşüm coğrafyası literatürle ilişkilendirilerek çeşitli ölçeklerde gerçekleşen politik ekonomi eksenindeki ana gelişmelerle bağlantı kurulmuş ve araştırma sorusunun yanıtı verilmiştir.

2. Üretim Rejimleri, Mekânsal Organizasyon ve Kent

Dünya genelinde yaşanan büyük dönüşümlerin temelinde, ekonomik kökenli faaliyetlerin belirleyici rol oynadığı görülür (Polanyi, 2020; Kazgan, 2015, s.3; Pamuk, 2021, s.16). 1929 yılındaki ekonomik krizin ardından kapitalist üretim biçiminin değişime uğraması, sonrasında İkinci Dünya Savaşı ve sosyal refah devlet uygulamalarıyla devam eden süreç, günümüzde en nihayetinde neo-liberal sistemin yerleşmesiyle sonuçlanırken; ekonomik, siyasi ve toplumsal krizlerle birlikte bu dönüşüm kaçınılmaz hale gelmiştir. Kapitalizm sürecindeki bu dönüşümleri Harvey (2015b, s.81), kapitalizmin tarihsel coğrafyası kapsamında kapitalizmin içsel çelişkilerini aşmak ya da krizleri geçiştirmek için kentsel mekânlarla birlikte ulusal ve küresel ölçekte yeni mekânsal düzenlemeler tesis ederek sistemin mekânsal çözümler üzerinden sürdürüldüğünü ifade etmiştir.

18. Yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında kapitalizmle başlayan Batı’daki modernist mekânsallaşma sürecinde ve dur durak bilmeyen coğrafi peyzajın şekillenmesinde öncelikle sermaye, emek ve düzenleyici çerçeveler gibi belirleyici unsurlar önemli rol oynamıştır. O günden bugüne ortaya çıkan ulusal ve küresel ölçekte yaşanan toplumsal, iktisadi, kültürel, siyasi ve teknolojik yenilikler, krizler, çöküşler ve yükselişler gelişmiş ya da ileri

kapitalist Batı dünyasında kendi bağlamında farklı mekânsallıkların (özellikle sanayi sonrası toplum, yeni iş bölümleri, ekonomik faaliyet ve mekânların) ortaya çıkmasına yol açmıştır (Soja, 2017; Harvey, 2015b). Uluslararası alanda beliren yeni iş bölümü ve örgütlenme ulusal, bölgesel ve kentsel ölçekte de benzer farklılıkları ortaya çıkararak ciddi rol değişikliklerine yol açmıştır (Soja, 2017, s.219; Eser, 2014, s.30; Yeung, 2018; Doğruel & Doğruel, 2019, s.216). Böylece ilk sanayileşen bölgeler zamanla sanayisizleşme sürecine girerken, çevre ülke ve bölgeler sanayileşme ve ekonomik büyüme açısından yeni sanayileşen ülke, bölge ya da mekânlarına dönüşmeye başlamış, aşırı birikim krizine giren sermaye de kendine yeni üretim mekânları oluşturmuştur (Soja, 2017, s.230; Smith, 2017, s.213; Maskell & Malmberg, 1999). Bu minvalde çeşitli bölge ve kentlerin rekabet gücünü korumak ve artırabilmek için birçok ülke ve bölgede ilk olarak 20. yüzyılın başlarında, özellikle 1920'ler ve 1930'lardan 1970'lerin ortasına kadar Fordist üretimin mekânındaki yansımaları ortaya çıkarken, 1980'lerin sonunda üretimin yeniden örgütlenmesiyle yeni bir perspektif ve içerikle esnek üretim biçiminin mekândaki en önemli yansıması olan yeni sanayi odakları ortaya çıkmaya başlamıştır (Scott, 1988, s.4).

XX. Yüzyılın sanayileşmesinde önemli bir mihenk taşı olan ve 1920'lerden itibaren uzun bir süre normal sanayi örgütlenme biçimi olarak kabul edilen Fordist üretim; merkezi, kitlesel, büyük ölçekli, makineleşmiş, dikey ve yatay olarak bütünleşmiş firmaların standart ürünleri büyük miktarda üretmesi olarak tanımlanır. Bu üretim sisteminde büyük firmalar üretimlerini kendi bünyesinde, rutinleştirilmiş ve standartlaştırılmış süreçlerle gerçekleştirirken, vasıfsız işçiler basit ve tekrarlayan işleri yapmaktadır (Scott, 1988, s.6; Storper & Christopherson, 1987, s.105; Harvey, 2014, s.148; Coe, vd., 2019, s.77). Aynı zamanda 'birikim rejimi' olarak da nitelendirilen ve coğrafi olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yla ilişkilendirilen Fordizm toplumsal refah devleti, sendikalarla yapılan ücret anlaşmaları ile dönemin makroekonomik (Keynesyen) konjonktürü gereği kurumsal ve politik düzenlemelerle desteklenen, toplum çapında bir ekonomik büyüme modeli olarak da nitelendirilmiştir (Scott, 1988, s.7; Coe, vd., 2019, s.79). 1970'lerden itibaren bu üretim modelinin ihtiyaçları karşılayamamasıyla birlikte Fordist üretim sorgulanmaya başlamış, krize girmiş, Keynesyen-refah sosyal devlet anlayışı çözülmeye başlamış ve ardından post-Fordizm (esnek uzmanlaşma) olarak adlandırılan yeni bir üretim organizasyonu ortaya çıkmıştır. Piore ve Sabel (1984) tarafından 'ikinci endüstriyel bölünme' olarak nitelendirilen tarihin bu kırılma noktasında, Japonya ve yeni gelişmekte olan ülkelerin rekabeti artarak, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki çekirdek sanayi bölgelerindeki fordist üretimi ciddi anlamda krize sokmuştur (Scott, 1988, s.8). Bu yeni üretim modeliyle üretim, küçük ve esnek firmalar arasında, ağlar ve sözleşmeler yoluyla organize edilmeye başlamıştır. Firmalar, artan taşeronluk faaliyetleri ve kısa üretim süreciyle, özel ve kaliteli ürünler üreterek hızla değişmekte olan teknoloji ve piyasalara süratle uyum sağlamıştır. Böylece üretim sistemi, dikey olarak bütünleşmiş büyük firmalardan, yatay olarak bağlantılı, uzmanlaşmış küçük firmalara doğru evrilmiştir (Scott, 1988, s.13). Bu firmalar ise, girişimcilik davranışının canlandığı bu yeni rejimde genelde belirli bir üretim aşamasında uzmanlaşmış ve birbirleriyle iş birliği yaparak toplumsal iş bölümünün sürekli genişlemesine yol açmıştır. Dolayısıyla esnek uzmanlaşma, piyasa ve teknoloji koşullarına göre üretim süreçlerinin firma içinde mi yoksa dışında

mi yapılacağına dair sınırların daha geniş olmasını sağlamıştır (Scott, 1988, s.13; Storper & Christopherson, 1987, s.105; Yeung, 2018). Bu dönüşüm kendini öncelikle tekstil ve otomotiv gibi sektörlerde özellikle Toskana ve Emilia-Romagna olarak adlandırılan 'Üçüncü İtalya' ve yeni teknoloji üssü olarak beliren San Francisco'daki 'Silikon Vadisi' gibi bölgelerde göstermeye başlamıştır (Piore & Sabel, 1984, s.226-227; Scott, 1988, s.19; Becattini, 1990; Saxenian, 2000; Amin, 1999). Buna ilaveten bu yeni üretim rejimiyle, bir yandan üretim organizasyonu ve mekânsal dağılım üzerinde önemli etkileri olan özellikle bölgesel kümelenme ve yığılma eğilimlerini güçlendiren, kentsel ve kırsal alanlar ya da merkez ülke/bölge ile çeperler arasında daha dağınık ve karmaşık bir üretim dokusunu ortaya çıkaran yeni bir üretim coğrafyası belirirken öbür yandan kentsel mekânda çok işlevli ve birbirine bağlı bir ekonomik yapı ile kentsel mekânların sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal olarak da dönüşmesini sağlayan bir üretim rejimi vurgulanmaktadır (Scott, 1988, s.23; Storper & Christopherson, 1987, s.106; Harvey, 2014; Yeung, 2018; Coe vd., 2019, s.393). Özetle, Fordist dönemin merkezi ve tek tip sanayi alanlarından, post-Fordizm dönemi olarak nitelendirilen kentsel mekânda çok işlevli sosyal ağlara dayalı ve yenilikçi üretim alanlarına doğru bir geçişin yaşanmasına tanık olunmuştur. Ayrıca Fordist ve esnek üretim biçimleri hala bir arada olabilmekte, yeni sistemin her yerde ve her sektörde aynı şekil ve hızda yayılmadığını unutmamak gerekir (Scott, 1988, s.4).

1970'lerde aşırı birikim kriziyle birlikte uluslararası ve bölgelerarası düzeyde sermayenin kentleşme ve fiziki altyapı projelerine aktarılması, diğer bir ifadeyle kentsel ve bölgesel gelişmenin ya da mekânsal yeniden yapılandırmada post-Fordizm üretim sistemi oldukça etkili bir sürecin yaşanmasına yol açmıştır (Storper & Christopherson, 1987, s.105; Harvey, 2015b, s.81; Harvey, 2014, s.155; Soja, 2017, s.216). Bu süreç, bir yandan küresel ve ulusal üretimin mekânsal dağılımı ve esnekliğini artırırken öbür yandan küresel üretim ağları yoluyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ve bölgeleri de birbirine bağlamaktadır (Yeung, 2018). Bu minvalde küresel değer zincirlerinde katma değer unsuru, coğrafi ve fonksiyonel olarak eşitsiz dağılmaktadır. Bu durum 'gülümseyen eğri' kavramıyla ilişkilendirildiğinde eğrinin yüksek katma değerli uçlarını (örneğin Ar-Ge, tasarım ve pazarlama birimleri) gelişmiş ülke ve bölgeler oluştururken, düşük katma değerli orta kısmını (üretim, montaj) geliştirmekte olan ülkeler oluşturur, dolayısıyla çeşitli dinamiklerin etkisiyle bu faaliyetler merkez ve çeper ülke ve bölgeler arasında bölüştürülmüştür (Mudambi, 2008:707). Böylece mekânsal yeniden yapılanma ve bölgesel dönüşüm yoluyla eski sanayi bölgeleri gerileyip, yeni üretim merkezleri yükselirken esasında küresel ölçekte yeni bir uluslararası iş bölümü ve örgütlenme ortaya çıkmaya başlamıştır (Smith, 2017; Yeung, 2018; Coe, vd., 2019, s.78). Örneğin ABD'de imalat sanayi üretiminin Pas Kuşağı'ndan Güneş Kuşağı'na hatta Orta ve Güney Amerika ile Güneydoğu Asya'ya kayması; ulusal ölçekte İtalya'nın kuzeyine alternatif olarak Üçüncü İtalya'nın; Almanya'da Ruhr Havzası'na alternatif Baden-Württemberg ile Bavyera'nın; Türkiye'de ise diğer örneklerdeki kadar belirgin olmasa da İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana'ya alternatif olarak çeşitli Anadolu kentlerinin yeni sanayi odağı olarak ortaya çıkmasında olduğu gibi rol değişikliğine yol açmıştır (Scott, 1988, s.21 ve 22; Grabher, 1993; Soja, 2017, s.217; Harvey, 2015a, s.157-158; Eraydın, 2002; Akgüngör, 2006; Kaygalak & Reid, 2016). Dola-

yısıyla bu rol değişikliği ya da bölgesel/mekânsal dönüşüm üzerinde ekonominin yanı sıra mekânın toplumsal üretim süreciyle de yani tarihsellik ve politik çerçeveye ilişkili olduğudur (Soja, 2017, s.212; Harvey, 2015a, s.161; Eraydın, 2002, s.11). Bu yer değişikliğinde, eşitsiz coğrafi gelişme bağlamının yani değişen mekânsal iş bölümlerinin dinamikleriyle özellikle ideoloji, politika, rekabetçi mücadeleler ve iktidar ilişkileriyle bağlantılı olduğunu da belirtmek gerekir (Harvey, 2015b; Smith, 2017, s.191; Soja, 2017, s.219; Yeung, 2018, s.386). Bu durum benzer şekilde kentsel alanlarda, imalat sanayi tesis ve bölgelerinin de kentin merkezi alanlarından çeperlerine doğru hareket ettiğini göstermektedir. Kentsel mekânlardaki eski sanayi bölgelerinde terk edilen fabrika yapıları zamanla kültürel, turistik ve konut gibi farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır (Coe, vd., 2019, s.91). Böylece esnek üretim sisteminde meydana gelen değişiklikler bir yandan hem küresel, bölgesel ve yerel ölçekteki üretimin coğrafi örgütlenmesinde hem de rekabet gücünün belirlenmesinde önemli rol oynarken öbür yandan ulaşım, iletişim ve lojistikteki teknolojik gelişmeler üretimin coğrafi olarak daha esnek ve hızlı bir şekilde yeniden yapılanmasını olanaklı hale getirmiştir (Scott, 1988; Yeung, 2018; Coe, vd., 2019).

Kentsel mekânların belirli bölgelerinde yoğunlaşan eski sanayi alanları post-Fordizmle birlikte zamanla ya işlevsizleşmiş ve terk edilmiş ya da alanları iyice küçülerek New York ve benzeri kentlerde olduğu gibi kültürel, turistik, konut ve ofis gibi yeni işlevlerle yeniden değerlendirilmeye başlamıştır (Coe, vd. 2019, s.90). Bu üretim rejimindeki değişimin esnek ve dağınık yapısı, bir yandan kent çeperlerinde yeni sanayi bölgeleri, teknoparklar, firmalar arasında çeşitli kümelenmeler, lojistik ve ofis parklarının ortaya çıkmasına neden olurken diğer yandan kentlerin çok katmanlı ve dinamik bir değişim sürecine girmesine yol açmıştır (Coe, vd., 2019, s.91). Sanayi devriminden bu yana kentleşmenin temel dinamiği, sanayileşme ve onun getirdiği sermaye birikimidir. Sermayenin emeği disipline etme ve verimliliği artırmak amacıyla başka bir ifadeyle daha fazla kar elde etme ya da teknolojik değişim ve üretim sistemlerinin düzenlenmesine bağlı olarak oynadığı kilit rol, mekânsal/bölgesel dönüşümde belirleyici olmaktadır (Soja, 2017, s.224). Sonuçta tüm bu dinamikler 1970'lerin ortalarından itibaren eşitsiz coğrafi ortamın hem gelişmesinde hem de kapitalizmin içine girdiği durgunluk hatta krizden sıyrılmasında, mekânın yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılması için sermaye, kendine yeni ve rekabetçi olan bir takım sektörel, politik, toplumsal ve teknolojik olanaklar oluşturmuştur (Soja, 2017, s.226; Harvey, 2015a, s.158; Harvey, 2012, s.384). Başka bir ifadeyle bu durumu Harvey (2012, s.394), kapitalizmin sürekli olarak kendi faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla yeni coğrafi mekânlar aradığını, yeni üretim kompleksleri ve mekânsal örgütlenmeler yarattığını yani mekânsal onarıma (spatial fix) ihtiyaç duyduğunu ve kriz ortaya çıktığında bulunduğu mekânı terketme eğiliminde olduğunu; daha sonra sermayenin kendisine daha farklı bir mekân oluşturarak, mekânı düzenlediğini ve ortaya çıkan aşırı birikime dayalı olarak kriz koşullarını veya kendi iç gerilimlerini aşmaya çalıştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla sermaye ve işgücü fazlası şeklinde ortaya çıkan aşırı birikim krizinde özellikle sermaye fazlasına dayalı aşırı birikim krizi para, mal ve üretim kapasitesi fazlalarının başka bir yerde yoğunlaşması yoluyla kriz koşullarını aşmaya çalıştığını belirtir (Harvey, 2012, s.393). Ancak her yeni üretim alanının zamanla eskiyip işlevsizleşebileceğini ve yerini yeni mekânlara bıraktığını da belirtmek gerekir (Coe, vd., 2019, s.84).

3. Bölgesel Bağlam: Kentin Mekânsal Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış

Gaziantep kent ekonomisinde önemli yer tutan sanayileşme sürecinin kökleri Osmanlı'da geleneksel tarzdaki imalat sanayiiyle başlar. Gaziantep kentinin, Osmanlı döneminde Halep'le olan ticari ilişkileri ve bölgesel bir pazar merkezi olması, geleneksel imalat sanayinin kentte gelişmesine yol açmıştır (Dinçer, 2019). Cumhuriyetin ilk yıllarında imalat sanayi geleneksel (zanaat temelli) ve küçük ölçekli olmakla birlikte çeşitli girişimlerle de Fordist üretimin temelleri atılır ve 1970'lerde devletin bölgesel kalkınma programları ve Küçük Sanayi Sitesinin (KSS) temelini atılmasıyla da sanayi alt yapısı organize edilmeye başlar. Ancak 1980 sonrası dönemde uygulanan ihracata dayalı ekonomi politikaları, devletin altyapı ve teşvik politikaları ile ticari sermayenin sanayiye yönelmesiyle yerel sermaye öncülüğünde firma sayısı ve istihdamı bakımından hızla sanayileşme sürecine girmiş ve Gaziantep bölgesel ve ulusal ölçekte önemli bir sanayi odağı haline gelmiştir (Eraydın, 2002; Öz, 2004b; Akgüngör, 2006; Bayırbağ, 2010, s.371; Buğra & Savaşkan, 2014; İzmen, vd. 2015).

Kurulduğu yer bakımından göç ve ticaret yolları güzergahında yer alması, stratejik bir bölgede bulunması, sahip olduğu yerel kapasite ve yerel büyüme politikaları gibi çeşitli içsel dinamikler ve liberal makro-ekonomik politikalar 1980 sonrasında Gaziantep'i bölgesinin en hızlı ve güçlü biçimde büyüyen ticaret ve sanayi kentine dönüşmesinde önemli rol oynamıştır (Eraydın, 2002; Öz, 2004a; Keyman & Koyuncu-Lorasdağı, 2010, s.91; İzmen vd., 2015). Zira literatürde uzmanlaşma ve çeşitlenmeyle sağlanan dışsallıkların, yerelleşme ekonomileri olarak adlandırılan Marshall-Arrow-Romer (MAR) ile yığılma ekonomileri ya da kentleşme ekonomileri olarak nitelendirilen Jacobs dışsallıklarının, bölge ve kent ekonomilerinin gelişmesinde özellikle imalat sanayinde belirli sektörlerdeki uzmanlaşma ve çeşitlilik için oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir (Yavan, 2006:168-170). Bu minvalde Gaziantep'in yeni bir sanayi odağı olarak yüksek ihracat potansiyeli sergilemesi ve ilişkili çeşitlenme yoluyla da büyümesi, Gaziantep imalat sanayinin mekânsal açıdan büyüme ve gelişiminde kritik bir rol oynadığını göstermesi açısından oldukça anlamlıdır (Öz, 2004a, s.125; Gültekin vd., 2023, s.631). Ayrıca İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi illerdeki imalat sanayinin 1990'lardan itibaren 'Anadolu Kaplanları' olarak nitelendirilen ve çoğunlukla çeperdeki yeni sanayi bölgelerine doğru yayılma sürecinin bir etkisinin olduğu düşüncesi de Gaziantep'teki imalat sanayinin mekânsal gelişiminde etkisi olduğu çeşitli ampirik çalışmalarda belirlenmiştir (Öz, 2004a:114; Akgüngör, 2006, s.179; Eser, Köse & Sivrikaya, 2006, s.36-37; Kaygalak, 2013, s.72; Kaygalak & Reid, 2016, s.44; Doğruel & Doğruel, 2019; Elburz, 2024, s.2593).

Sosyo-ekonomik açıdan Gaziantep, bu yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle 2009-2019 döneminde %104'lük bir artış hızıyla imalat sanayine Türkiye ortalamasının üstünde ama İstanbul'un tersine 64 bin kişilik istihdam yaratarak katkı sağlamıştır. 2009-2019 yılları arasında Gaziantep nüfusuna %28 artış hızıyla 400 bin kişi eklenirken, tarım dışı ücretli çalışan sayısının da 92 bin kişi artmasıyla (%102 artış oranıyla) kent, Türkiye'nin önemli istihdam yerlerinden biri olduğunu göstermiştir (TÜİK, 2022). Diğer yandan 2023 yılında 29 firmanın yer aldığı Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 1980 yılında Gaziantep'ten hiçbir firma yer almazken 2012 yılında 23 firma yer alarak ge-

lişimini devam ettirmiştir (Buğra & Savaşkan, 2014, s.226). 2019 yılında İstanbul yine açık ara ilk sırada olmakla birlikte üretilen katma değer %46,4'ünü imalat sanayiden elde eden Gaziantep, Türkiye imalat sanayindeki firma sayısının %2,72'si, istihdamın %3,30'u, katma değer %3,34'ünü oluşturmakta ve Türkiye'de ilk 10 il içerisinde yer almaktadır (TÜİK, 2022). Gaziantep kentindeki imalat sanayi çeşitli sektörlerde üretim yapmakla birlikte, çoğunlukla tekstil, halı, deri ve gıda sektörlerinde uzmanlaşmıştır (Eraydın, 2002; Eser vd., 2006, s.24; Öz, 2004a, s.120; Öz, 2004, s.216; İzmen, vd. 2015). Uzmanlaşan sektörlerde çalışanların girişimcilik motivasyonlarının artması, yerel aktörler arasındaki işbirliği, sosyal ağlar, devletin uygun kaynak tahsisi (banka kredileri, devlet teşvikleri vb gibi), ihracatı artırma politikaları ile İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi kentlerdeki imalat sanayinin gerilemesi ve Batı ülkelerindeki sanayisizleşme faaliyetleri Gaziantep'i, Türkiye'nin hatta dünyanın önemli tekstil özellikle halı imalatı kümesine dönüştürmüştür (Öz, 2004a, s.119; Eser vd., 2006; İzmen, vd. 2015). Ayrıca Gaziantep, ihracat verileri bakımından Türkiye'nin en hızlı büyüyen kentlerinden biri olup, Ankara'dan sonra altıncı sırada gelmekte ve bu hızlı büyümesiyle Anadolu Kaplanları arasında öne çıkmaktadır (İzmen, vd. 2015).

4. Veri ve Yöntem

Bu çalışma, Gaziantep kentinde ortaya çıkan imalat sanayinin geçirdiği mekânsal dönüşümü ve örüntüsünü tarihsel süreç odaklı bir perspektifle betimsel olarak açıklamaya çalışmaktadır. Bir bölge ya da kentte sanayinin yoğunlaşması sosyo-mekânsal bir organizasyon olup tarihsel, ekonomik, toplumsal ve coğrafi şartların karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşmektedir. Bu amaçla araştırmanın ampirik çerçevesi, bir sosyo-mekânsal örüntü olarak bir kentte yoğunlaşan sanayinin değişimine ve mekânsal dönüşümüne kaynaklık eden küresel, ulusal, bölgesel ve yerel ölçekteki dinamiklerin neden ve sonuçlarıyla ilişkilendirilerek kurgulanmıştır. Ancak Gaziantep imalat sanayinin zaman içerisinde mekânsal değişimi ve dönüşümündeki kırılmaları ve çatallanmaları detaylı bir şekilde ortaya koymak oldukça zordur. Bu nedenle analiz, Grillitsch & Sotaraute'nin (2019) ortaya koyduğu gibi bir kentin imalat sanayi yapısı piyasa düzeni kapsamında ortaya çıkan ana gelişim aşamaları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar, kriz ve yeni bölgesel fırsat pencereleri oluşturan Fordist ve post-Fordist üretime geçiş bağlamında farklı ölçeklerdeki gelişmelerin kentteki imalat sanayinin mekânsal dönüşüm ve değişimi üzerindeki etkisini anlamak amacıyla tarihsel dönemselleştirme kapsamında incelenmiştir (Martin & Sunley, 2022). Bu aşamalar; (1) İlk oluşum aşaması, (2) Erken sanayileşme: Cumhuriyetin kuruluş yılları dönemi (1928-1950), (3) Fordist üretim ve imalat sanayinin büyüme aşaması (1950-1980), (4) Olgun Fordizm ve ilk esneklik arayışı: Merkez-Çeper ayrışması (1980-2000) ve son aşama olan (5) Post-Fordist Dönem: Küresel entegrasyon (2000-Günümüz).

Bu minvalde ilk dönemlendirme Türkiye genelindeki 'erken sanayileşme' ile paralellik gösterse de bu dönemdeki imalat sanayi geleneksel (zanaata dayalı) tarzda ve aile işletmesi şeklinde olup küçük ölçeklidir. İkinci dönemlendirme ise, Gaziantep'te bireysel çabalarla Fordist dönemin ilk nüvelerinin ortaya çıktığı ve 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara geldiği döneme kadar ki süreci kapsar. Üçüncü dönem ise devletin öncülüğünde sanayileşme ve ithal ikameci politikaların döneme

damga vurduğu Fordist yayılmayla gerçekleşirken, Gaziantep'te Küçük Sanayi Siteleri ve Organize Sanayi Bölgesinin temellerinin atıldığı, sanayinin kentin Merkezi İş Alanına yakın yerde konumlandığı ve çoğunlukla küçük ve orta ölçekli aile işletmelerinden oluştuğu anlaşılar. Dördüncü dönem ise 1980 yılı sonrası Türkiye'de ihracata dayalı büyüme modeline geçişle birlikte Gaziantep imalat sanayisinin çeşitlenerek hızla büyümesi döneme damga vurur. Beşinci ve son aşamada ise kentteki sanayi hala Fordist rejimi sürdürse de son dönemde küresel üretim ağına eklenme, uzmanlaşma ve teknolojik dönüşümle birlikte esnek üretim rejiminin gelişme sürecinde olduğu yönündedir.

Çalışma genel olarak nitel araştırma çatısı altında çoğunlukla ikincil kaynaklara dayalı masa başı (desk-based) doküman analizi tekniği kullanılarak yapılmıştır. Bu tekniğin kullanılmasındaki amaç, Gaziantep'te Fordist üretim modelinden Post-Fordist üretime geçişin kent içi mekânsal yansımalarını ve bu dönüşüme neden olan yerel-küresel dinamikleri belirlemektir. Bu kapsamda çalışma da ikincil veri niteliğindeki kent tarihiyle ilgili Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi salnameleri (Dinçer, 2019), anonim nitelikteki imar planları ve raporları (1973; 1990; Kuyucu ve Özer, 2019), OSB planları gibi resmi plan ve mevzuata dair dokümanlar (GSO, 2025) incelenmiştir. Bunlara ilaveten Gaziantep Sanayi Odası, Ticaret Odası, İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA, 2024a; 2024b), İller Bankası (1972), DPT (1976) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2022) gibi kuruluşların raporları ve bültenleri ile kümelenme ve rekabetçilik analizleri ve sektör raporları gibi kurumsal/teknik dokümanlar incelenmiştir. Bir diğer aşamada ise Türkiye ve Gaziantep'in kent ve sanayi tarihi ve imalatın mekânsal dönüşümü üzerine yazılmış kitap, kitap bölümü, makale ve tez gibi akademik yayınlar ile haritalar, Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi (1990), ansiklopedi (Yurt Ansiklopedisi) ve Gaziantep'te özellikle tarihsel kökeni olan firma web sayfaları, 1930 ve 1950 yılları arasında yayınlanan yerel gazetelerin dijital ortamda taranmasıyla elde edilen medya arşivleri (Gaziantep, 2 Ocak 1933) gibi ikincil verilerin çözümlenmesi yoluyla üretimdeki geçişin mekânsal yansıması ortaya konulmuştur. Bu kurum ve kuruluşlara ait nicel göstergeler sadece nitel değerlendirme amacıyla kullanılmış, istatistiksel düzeyde herhangi bir çıkarımda bulunulmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, belirtilen ikincil kaynakların içerik analizine dayalı olup, bulgular dokümanlara dayalı tutarlılık düzeyinde yorumlanmış, neden-sonuç doğrulamaya dayalı iddialardan özellikle imtina edilmiştir. Çünkü bu iddiaların doğruluğunu sınamak saha araştırmaları gerektirmektedir. Ayrıca birincil veri toplama tekniklerinden sadece sahadaki gözlemlere başvurulmuş, eski ve yeni imalat sanayi mekânları sistematik olarak 2024 yılı Mart ve Nisan aylarında ziyaret edilerek gözlemlenmiş, notlar tutulmuş ve kentsel mekândaki firma yerleri belgeye dayalı tutarlıklarla doğrulanmıştır.

Veri toplama ve inceleme prosedürü ise birkaç aşamada yürütülmüştür. Öncelikle, cumhuriyet öncesi dönemden 2024 yılına kadar olan zaman aralığında Gaziantep kentinde imalat sanayi ve mekânsal planlamayla ilgili kurumsal dokümanlar ile akademik metinlerin bir envanteri oluşturulmuştur. İkinci aşamada kurumsal dokümanların tür ve tarihlerine göre sınıflandırılarak çelişkili bilgi içeren belgeler hem saha gözlemleri hem de dokümanlar sayesinde çapraz bir şekilde kontrol edilmiştir. Üçüncü ve son aşamada ise, tüm dokümanlar derin okumalarla birlikte içerik analizine tabi tutulmuştur.

Gaziantep imalat sanayinde sektör ve firmaların kuruluşunda önemli rol oynayan aktörler, OSB'lerin kurulumu ve genişleme sürecinde etkili olan kararlar, altyapı yatırımı, teşvik ve finansal destekler ile farklı ölçeklerde cereyan eden kriz ve fırsatlar şeklindeki dönüm noktaları kronolojik olarak eşleştirilmiştir. İncelenen belgelerdeki bilgiler çerçevesinde, mekânsal dönüşüm sürecinin akış nedeni, bir anlatı şeklinde sunulmuştur. Ayrıca benzer olgu ve olaylar farklı kaynak türleriyle karşılaştırılarak doğrulanmıştır. Diğer taraftan geçmişten günümüze kente ait planlar ve OSB etaplarını gösteren kroki ve fotoğraflar üzerinde betimsel karşılaştırma yoluyla mekânsal okumalar yapılmıştır. Bu sayede eski sanayi alanlarının fonksiyonlarının nasıl değiştiğini ve kentteki yeni sanayi odaklarının ortaya çıkışı, mekânsal genişleme yönleri ve ulaşım koridorlarıyla olan ilişkileri metin içindeki haritalarla desteklenerek betimsel olarak yorumlanmıştır. Böylece Scott ve Harvey'in ileri sürdüğü kuramsal ve kavramsal çerçeveler, farklı ölçeklerdeki kronoloji ve dokümana dayalı kanıtlarla örtüşüp örtüşmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada incelenen mevcut ikincil kaynaklar, analitik ve eleştirel bir şekilde sentezlenerek bir yandan uzun erimli tarihsel dönüşümlerin izlenebilmesini öbür yandan farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin karşılaştırmalı bir betimsel yorumlayıcı analizine dayanmaktadır.

5. Bulgular

5.1. Gaziantep'te İmalat Sanayinin Mekânsal Dönüşüm Süreci

5.1.1. İlk oluşum aşaması: Cumhuriyet öncesi

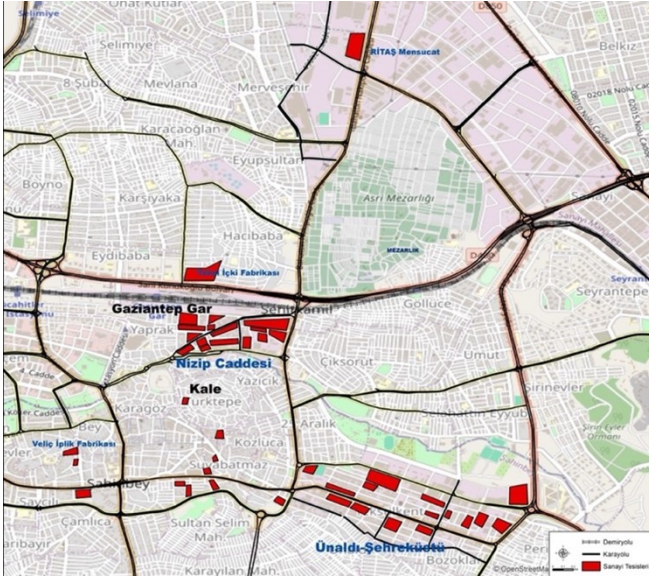
Osmanlı üretim yapısında 16. ve 18. yüzyıllar arasında iplik üretiminde oldukça önemli yer tutan Halep'in (İnalçık, 2008, s.223) varlığı, Gaziantep'i bölgesel ticaret ağının içinde tutmuş, kentin ticari faaliyetlerinin artmasına vesile olmuştur. Gaziantep, Osmanlı İmparatorluğu'na geçmeden önce de 16. yüzyıla kadar kentteki bazı yapılarda (özellikle 'İki Kapılı Han'da) pamuk ve keten dokuması ile siğir derisi konusunda uzmanlaştığı ve adı geçen handa büyük boyahanelerin mevcut olduğu, bu durumun 16. yüzyıl Osmanlı döneminde de devam ettiği ve Anadolu'nun önemli tekstil üretim yerlerinden biri olduğu belirtilmektedir (Canbakal, 2009, s.63; Faroqhi, 2011, s.189). 16. yüzyılda Halep'te yaşanan kentsel patlamadan sonra Aynatab (Gaziantep), imalat ve tarımsal artı ürün için bölgesinde en önemli dağıtım kanalı olmuştur (Canbakal, 2009, s.61). 16. Yüzyılda lonca teşkilatı kapsamında esnaf liderinin de bulunduğu Gaziantep'te, büyük öneme sahip olmasa da geleneksel imalatla en belirleyici sektörlerin gıda (un, yağ, sabun, şire, şarap, helva ve pekmez üretimi gibi), tekstil (iplik üretimi gibi), dokumacılık (Aynatab bezi, keçe, kilim ve kutnu kumaşı gibi), boya, taş işleri (taş ve bakır işleme), ayakkabı (yemeni) ve deri tabaklama olduğu anlaşılmaktadır (Çakır, 2015, s.217). Öte yandan Osmanlı döneminde Bizans, Selçuklu ve Dulkadiroğlu devletlerinden miras alınan kentin ekonomik yapısında önemli yer tutan bedestenli çarşılar ve hanlar, genelde kale (Şekil 1) ve kentin yönetim merkezinin hemen yakınındaki ana yollar üzerinde konumlanarak 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kentteki imalathaneleri içerisinde barındırmıştır (Özdeğer, 1988; Canbakal, 2009, s.56; Çakır, 2015). Tekstil üretiminde Halep'i Antep, Maraş, Urfa ve Kilis takip ederek önemli üretim merkezleri olmuş, aralarındaki rekabet 20. yüzyıl başına kadar dalgalanarak devam etmiştir. (Quataert, 2020). Ancak tekstil sektörünün

oluşturan imalatın büyük bir kısmı Gaziantep kentine yakın kırsal kesimdeki hanelerde, kale çevresindeki bedestenlerde ve kentin doğu yakasındaki ikametgah alanlarında gerçekleştirilmekteydi (Canbakal, 2009, s.64). Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Gaziantep'te mekânsal olarak özellikle Karagöz, Şehreküstü, Bey, Yaprak mahallelerindeki konutlar (kadın emeğine dayalı özellikle nakış işleme) ile kale ve çevresindeki çarşı (Almacı Pazarı, Zincirli bedesten ve Bakırcılar çarşısı gibi) ve hanlar (Tuz ve Şirehanı gibi) dokumacılık ve diğer tekstil imalatının yoğunlaştığı yerlerdi (Şekil 1). Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarında Gaziantep, ucuz tekstil (özellikle alaca) üretimiyle bölgede öne çıkan bir merkez haline gelmiştir.

5.1.2. Erken sanayileşme: Cumhuriyetin kuruluş yılları dönemi (1928-1950)

1923 yılında Türkiye'nin güneydoğusundaki şehir ve kasabalar bir anda Halep merkezli ekonomik ağı dışında kalınca (Quataert, 2020, s.128), ticaret ve imalat alanında İstanbul'dan sonra ikinci büyük yer olan Halep'in rolünü üstlenme çabasına giren Gaziantep, Milli Mücadele döneminde ciddi miktarda beşeri sermayesini kaybetmesine karşın, imalata yönelik uygun koşulları oluşturmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce İstiklal Savaşı döneminde (1920-1921) Gaziantep'te kalenin güneyindeki Karagöz Caddesi mevkiinde kurulan İmalat-ı Harbiye atölyesinin açılması ve sonrasında burada çalışan ustaların girişimleri (1933 yılında başlayan makine imalatı gibi), Birinci İzmir İktisat Kongresinde öne sürülen tavsiyeler, yerelde yapılan bölge kongreleriyle alınan yatırım kararları, 1925 yılında Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası'nın kurulması ve sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ulusal ölçekte aldığı çeşitli teşvik kararlarıyla cumhuriyetin ilk yıllarında kentte un ve sabun gibi imalathanelerin sayısı görece artmaya başlamıştır. 1927 yılında yapılan sanayi sayımı sonucunda imalatın büyük bir kısmını yine geleneksel dokuma sektörü (el tezgahlarında Antep bezi, kutnu kumaşı ve kilim imalatı) ile metal eşya sektörü oluşturmuştur (Yıldırım & Örnek, 2012). 1920'li yılların sonuna doğru dünya ekonomisinin içinde bulunduğu çalkantılı sürece rağmen, Türkiye'de 1928 ile 1933 yılları arasında Keynesyen dönemin ve Fordist üretim sürecinin ilk yatırımları başlamıştır. Bu amaçla bir yandan 1929 yılında korumacı uygulamalar devreye sokulmuş öbür yandan da 1934'te uygulanmaya konan I. Beş Yıllık Sanayi Planı'yla da yerli imalatı korumaya yönelik gümrük vergilerinde önemli artışlar sağlanmıştır (Öz, 2004a, s.118; Yurt Ansiklopedisi, 1982, s.3009). 1930 yılında ilk elektrik santralinin kurulduğu Gaziantep'te, 1923-27 yılları arasında Almanya'da eğitim alan iki kişiden biri olan Ömer Şefik Ersoy ilk makinalı pamuklu dokuma (mensucat) fabrikasını Tepebaşı Mahallesi'nde 1928 yılında, kentteki ikinci iplik fabrikasını ise 1937'de açmıştır. Bir diğer girişimci olan Cemil Alevli ise, 1933 yılında el tezgahlarının ihtiyacı olan ipliği, o dönemde kentsel mekânın çeperinde yine aynı mahallede kentin ilk iplik fabrikasını açarak gidermeye çalışmıştır. Böylece her iki girişimci Almanya'dan satın alınan modern teknolojiyle donatılmış makinelerle üretime başlamış ve Fordist rejimin temelini atmışlardır (Ersoy & Akman, 2020, s.93-94) (Şekil 1).

Gaziantep'te Tüfekçi Yusuf'un girişimiyle 1933 yılından itibaren çeşitli alet ve makinaların üretimi ve onarımıyla başlayan makine imalatı, 1961 yılından günümüze kadar Nizip Caddesi'nde değirmen ve gıda makineleri üretiminde uzmanlaşan firmaların

Şekil 1. Gaziantep Kentinde Sanayi Tesislerinin Dağılışı, 1969.

Figure 1. Distribution of Industrial Facilities in Gaziantep City, 1969.
Kaynak: İller Bankası, 1972:49; yazar tarafından düzenlenerek yeniden oluşturulmuştur.

ortaya çıkmasıyla hız kazanmıştır (Şekil 1). Diğer yandan 1930'lu yıllarda kale ve çevresindeki sabun imalatı, merkezi hükümetten alınan teşviklerle birlikte Gaziantep kenti dışında da Nizip ve Kilis'te gelişen sektörlerden biri olmuş, sonraki yıllarda kimya sanayinin gelişmesinin temelini oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıla kadar 8 adet alkollü içecek imalathanesi bulunan kentte hem Hristiyan nüfusun göçü hem de İstanbul hükümetinin çıkardığı bir kararla birlikte bu imalathaneler kapanmıştır. Ancak cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan hem yeni düzenlemeler ve sanayi teşvikleri hem de bu bölgenin kendine özgü bir ürünü olan üzümün pekmez üretimi dışında da değerlendirilmek istenmesi 1933 yılında Müslüm Ağa tarafından rakı imalatının yeniden başlamasıyla sonuçlanmıştır. 1943 yılında ise bir kamu girişimi olan Tekel idaresi tarafından Gaziantep'te Türkiye'nin üçüncü büyük yüksek alkollü içeceği olan rakı fabrikası (zamanla kanyak ve votka üretimi de imal edilmiştir) devlet tekeline alınarak (DPT, 1976), Hacıbaba Mahallesi'nde bugünkü Zeugma müzesinin olduğu yerde 2003 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Bunlara ilaveten yine modern fabrikaların kurulma süreci Pürsefa (1934), Arıca ve Metanet (1935) ile Örnek Un (1940)) fabrikaları günümüz Boyacı, Kozluca ve Suyabatmaz mahalleri civarında (Buğday Arasası çevresi) ve kentin güneyindeki Şirehanı'nın yakınında yer alan Direkçi Pazarı mevkiinde faaliyete geçmişlerdir (1950'li yıllardan itibaren irmikte imal etmeye başlamışlar). Yine 1950'li yıllarda Jansen'in planında da yer alan kentin kuzeyindeki Nizip Caddesi güzergahında yer alan sanayi bölgesinde ise, biri ileride ilk makarna fabrikasının temelini oluşturacak olan beşinci bir un ve irmik fabrikası açılmış (Has un) ve sonrasında 1966, 1968 (Oba Makarna) ve 1972 yılında da makarna fabrikaları (Barlas, 2016, s.77) kurularak üretim alanında çeşitlenme başlamıştır.

Özetle 1928 ile 1950 yılları arasında imalat sanayinin gelişiminin mekândaki dağılımı incelendiğinde genelde arazinin ucuz olması ve sahiplik durumuna göre girişimcilerin kentsel mekânda yer seçtiği; bu nedenle cumhuriyetin ilanından sonra açılan ilk Fordist imalat sanayi lokasyonlarının dağınık olduğu anlaşılmaktadır (İller Bankası, 1972, s.49). Şahıs arazileri dışındaki imalat sanayi alanları temelde iki bölgede yığılmıştır: Bu bölgelerden

ilki Osmanlı döneminden beri faaliyette olan ve geleneksel tekstil imalatının yoğunlaştığı kentin doğusundaki Ünalı-Şehreküstü bölgesidir (Şekil 1). Diğeri ise 1938 yılında Mimar Jansen tarafından kentin ilk imar planında (Aycı, Özer & Güleç, 2020; Kuyucu & Özer, 2019) tasarlanan ve kuzeydeki karayolu ile demiryolu güzergahı ve Sacır suyu (Alleben deresi) arasındaki Nizip Caddesi (Çakmak Mahallesi) üzerinde gelişen yeni sanayi bölgesidir. Ayrıca kalenin güney kesimindeki çarşı ve hanlarda geleneksel imalatın devam ettiği, Şirehanı yakınlarındaki Direkçi Pazarı ve Kozanlı bölgesinde (İnönü Bulvarı) de un imalatı amacıyla birkaç yatırımın daha gerçekleştiği belirlenmektedir.

5.1.3. Fordist üretim ve imalat sanayinin büyüme aşaması (1950-1980)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında öne çıkmaya başlayan kalkınma ekonomisi, 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de de karşılık bulmaya başlamıştır. Bu kapsamda Gaziantep'te de, yerel girişimciler ve siyasetçiler ile merkezi hükümet arasında kurulan formal ve enformel ilişkilerinde desteğiyle (Buğra & Savaşkan, 2014, s.223), ülkenin batısıyla bağlantılı olan karayollarının yeniden düzenlenmesi ve 1953 yılında Gaziantep'in ulusal demiryolu hattına entegre olması gibi altyapı yatırımları hem ticaret hem de imalat sanayi açısından oldukça hayattır. Bu dönemde Türkiye'de kırdan kente başlayan göç serüveni Gaziantep'te de kendini göstermiş, ilin kırsalından yeni gelen küçük ölçekli ve geleneksel üreticiler de Uzun Çarşı olarak nitelendirilen Hamdi Kutlar ve Şehitler Caddesi aksından Ünalı-Şehreküstü sanayi bölgesi alanına kadar olan yerde kilim ve havlu dokumayla (el tezgahlarında) üretime katılmaya başlamışlardır (Ceyhan, 1999, s.175). Aynı üretici kesim 1963 yılından sonra el tezgahlarının yerine motorlu olan jakarlı tezgâhları kullanmaya başlamıştır (Desenlife, 2024). 1960 yılına kadar dokuma ve gıda imalat sanayi gelişmesini sürdürürken, 1961 yılında kentin doğu aksındaki Nizip-Şanlıurfa karayolu üzerinde çimento fabrikası açılmış, Nizip Caddesi sanayi bölgesinde de plastik sanayi gelişmeye başlamıştır. Karayollarının gelişmesi ve araç sahipliğinin artmasıyla oto tamirciliği, karoser imalatı ve tarım araçları bakımı yaygınlaşmış ve KÜSGET adlı Küçük Sanayi Sitesinin temelini oluşturmuştur. Bu yıllardan itibaren emek-yoğun, düşük teknoloji ve düşük sermayeli büyük ölçekli firmaların organize olma girişimleri başlamıştır (İller Bankası, 1972, s.47). 1968 yılında KÜSGET ve Örnek Sanayi Siteleri projelerinin gündeme gelmesi; 1973 yılında ilk OSB'nin faaliyete geçmesi, aynı yıl ODTÜ Gaziantep kampüsünün (Mühendislik Fakültesi) açılması, ilk kez ticari amaçlı fuarın açılması, göçe bağlı olarak işgücü potansiyelinin artması; 1975 yılında havaalanının açılması ve belirli miktarda sermaye birikiminin ortaya çıkmasıyla kentin çeşitli işsel varlıklara sahip olmaya başladığı görülür. Tüm bu gelişmeler kentin sanayi altyapısının oluşturulmasında önemli bir başlangıç oluşturmuştur. Böylece Gaziantep'te sanayinin hızlı ve görece verimli bir şekilde büyümeye başladığı bu dönem, dünyada da Fordist üretimin krize girdiği bir sürece denk gelmiştir.

Modernist bakış açısının iyice mekâna yansımaya başladığı 1950 ile 1970 yılları arasında Gaziantep'te imalat sanayi, mekânsal açıdan gelişimini bir yandan Tabakhane ile demiryolu istasyonu ve güzergahına yakın olan Nizip Caddesindeki sanayi koridorunda sürdürürken öbür yandan kentin kuzey aksındaki Adıyaman karayolu üzerinde de ilk kez bazı orta ölçekli firmalar

(Ritaş Holding gibi) yer seçerek faaliyete geçmişlerdir (Şekil 1). Bu dönemde oldukça fazla olan küçük ölçekli üreticiler, genelde sipariş usulü çalıştıkları için depo alanlarına ihtiyaç hissetmemesi, kullanılan makinelerin hacimli olmaması ve sağladıkları dışsalıklar nedeniyle kentsel mekândaki MİA'ya yakın kale çevresi ile Ünalı-Şehreküstü bölgesindeki sanayi bölgesinde yer seçmişlerdir (Şekil 1). Zaman içerisinde motorla çalışan jakarlı tezgah kullanan dokumacılara ait küçük işletmeler ile mercimek işleme tesislerinin genelde Ünalı-Şehreküstü sanayi bölgesinde; orta ölçekli denilebilecek iplik ve dokuma fabrikalarının (Veliç gibi) eski hapishane bölgesinde (Tepebaşı ve Eyüpoğlu mahalleleri); un fabrikaları (Direkçi Pazarı) ile daha küçük işletmelerin ise, İnönü Caddesi'nin güneyindeki Kozanlı ve Süleyman Şah mahallelerinde yoğunlaştığı; yine jakarlı tezgahları kullanan küçük ölçekli işletmeler ile plastik imalatı yapan firmaların Nizip Caddesi üzerindeki sanayi koridorunda yoğunlaştığı belirlenmektedir. Farklı alanlarda imalat yapan küçük ölçekli işletmeler (özellikle mobilya imalatı) eski Gazhane ya da Direkçi Pazarı denilen Şenyurt Caddesi'nde (Saçaklı mahallesi ve çevresi); oto tamir ve bakımını yapan işletmelerin ise İnönü Caddesi üzerindeki Eski Garajlar olarak adlandırılan yerde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır (Şekil 1).

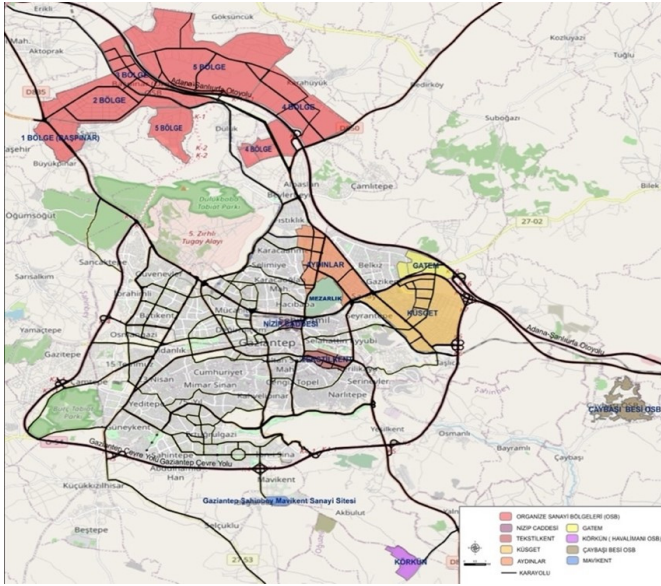
Kent içinde dağınık olan bu imalat alanları, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında kentin kuzeydoğusunda yapımının tamamlanmasıyla KÜSGET'in olduğu bölgede yoğunlaşmaya başlamışlardır. Ancak bu dönemde dünyada ve Türkiye'de bir yandan kalkınma ve büyüme kavramlarının egemen olması bir yandan Fordist rejimin krize girmesi (Eraydın, 2002, s.9), Gaziantep'in 1968 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasına karşın, sanayide arzu edilen yatırım düzeyine ulaşamamıştır. Öte yandan Türkiye'nin planlı kalkınma döneminde sanayileşme ve kentleşme tarihimiz ve stratejisi açısından önemli bir mihenk taşı olarak nitelendirilen ve bu amaçla firmaların yer seçimi sorununu çözmek amacıyla 1962 yılından itibaren yer tahsisi, alt yapı sağlanması ve verimliliklerinin artırılması amacıyla örgütlü yapıdaki OSB'ler oluşturulmaya başlanmıştır (Cansız, Kurnaz ve Çağlar, 2019, s.7-8). Zamanla Nizip Caddesi'ndeki sanayi bölgesinde yeni yatırımlar için yer kalmaması, mevcut arsa bedellerinin yükselmesi, firma konumlarının kentsel mekânda birbirinden oldukça uzak olması, teknolojik değişim ve firma verimliliklerinin oldukça düşük olması gibi nedenler yeni yatırım yapacak firmaların yer seçim davranışlarını etkilemiş, böylece 1969 yılında kentin kuzeybatı kesiminde Adana karayolu üzerinde ve kente 14 km uzaklıkta Başpınar OSB'nin fizibilite çalışmaları başlamış ve 1973 yılında faaliyete geçmiştir (Şekil 2). Böylece kentteki hızlı nüfus artışı ve artan kentsel sorunlar, dağınık şekilde bulunan imalat sanayi tesis ve sanayi bölgelerindeki (Nizip Caddesi ve Ünalı-Şehreküstü) işletmelerin daha iyi alt yapı sunan OSB'ye taşınma ihtiyacını doğurmuştur. Ancak hem Eraydın (2002) hem İzmen, vd. (2015)'ne göre 1980'lerin sonuna kadar olan dönemde Gaziantep imalat sanayinde orta ve büyük ölçekli işletme sayısının oldukça az olduğu, fakat çoğunlukla 1-9 ve 10-49 arası çalışanı olan küçük ölçekli işletmelerle ve hala geçmiş olduğu eskiye dayanan geleneksel el sanatına dayalı imalat yapısının (para kasası ve soba yapımı gibi metal eşya; tekstil, plastik yapımında kullanılan makinelerin imalatı; kilim, havlu ve triko imalatının olduğu dokuma; un, mercimek, kuruyemiş, baklava ve bulgur imalatını oluşturan gıda sektörü gibi) yaygın olduğunu da belirtmek gerekir. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminden 1980'lere kadar ko-

nutlarda aile fertleri özellikle kadın emeğinin güçlü olduğu gerçeği ve kasnaklarda 'Antep El İşi' olarak sürdürülen geleneksel ev tipi imalatı da oldukça yaygındır. Bu dönemde evlerde 'Antep İşi' imalatının yanı sıra havlu, kilim, çorap ve ipekli dokumacılık; pekmez, şıra, cevizli sucuk, pestil (bastık), fıstık çıtlatma, salça ile patlıcan ve biber kurutma gibi geleneksel ev tipi üretim faaliyetleri de önemli miktarda yürütülmektedir.

5.1.4. Olgun Fordizm ve ilk esneklik arayışı (1980-2000)

1980'lerden itibaren Türkiye'de serbest piyasa ve ihracat odaklı büyümeye geçiş, 1996 yılında AB ile yapılan Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesi, merkezi hükümetin ihracat teşvikleri ve kredi destekleri ile bölgesel ölçekte Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) katkısı ve yerel ölçekte görece birikmiş sermaye, işgücü, girişimcilik kültürü, OSB ve KSS'nin devreye girmesi gibi dinamikler Gaziantep'te imalat sanayinin gelişmesine yol açmıştır (Eraydın, 2002, s.48; Öz, 2004a, s.118; Eser vd., 2006, s.36-37; Pamuk, 2008; Mortan & Arolat, 2009; Keyman & Koyuncu-Lorasdağı, 2010, s.91; Buğra & Savaşkan, 2014, s.226; İzmen, vd. 2015). Bu dönemde açılan imalat firma sayısı Türkiye ortalamasının dört katından fazladır (Mortan & Arolat, 2009, s.44). Bu döneme kadar Türkiye'de imalat sanayi Marmara, Ege, İç Anadolu ve Doğu Akdeniz'de yoğunlaşırken, 1990'lı yıllardan itibaren Eskişehir, Konya, Kayseri, Denizli, Afyon, Çorum, Kahramanmaraş ve Gaziantep 'Anadolu Kaplanları' mitiyle yeni sanayi odağı olarak hızla gelişmeye başlamıştır (Eraydın, 2002; Mutluer, 2003; Akgüngör, 2006; Eser vd., 2006, s.9; Pamuk, 2008, s.269; Doğruel & Doğruel, 2019). Bu dönemde dokuma, gıda, makine, metal işleme ve kimya sektörlerindeki deneyim, öğrenme kapasitesi ve uyum yeteneği sayesinde Gaziantep, firma sayısı, istihdam, katma değer ve emek verimliliği açısından öne çıkan bir sanayi odağına dönüşmüştür (Eraydın, 2002, s.85; Eser vd., 2006, s.36-37; Buğra & Savaşkan, 2014, s.228; İzmen vd. 2015). Dönemin sonuna doğru özellikle tekstil sektörü (çoğunlukla halı dokuma), üretimde kurduğu fason ilişkilerle bu durumu fırsata dönüştürmüş, uluslararası iş bölümündeki konumu, kenti sektörde lider konumuna yükseltmiş ve uluslararası rekabete açmıştır (Eraydın, 2002, s.85; Öz, 2004a; İzmen vd., 2015). Ancak küresel ölçekte yaşanan 1991 yılındaki Körfez Savaşı ve sonrasındaki iktisadi dalgalanmalar ile Türkiye'de 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, sanayisi büyük ölçüde ihracata bağlı Gaziantep'te de imalat firmalarının stratejilerinde bazı olumsuzluklara yol açmıştır (Eraydın, 2002, s.57, 105).

1970'lerin ortasında, dünyada ve Türkiye'de hakim Keynesyen ve ithal ikameci konjonktür öncelikle gelişmiş ülkelerde krize girince, sermaye bu krizi aşmak için yeni kentsel peyzajları ve banliyöleşmeyi tetiklemiş; sonrasında ise yerel ölçekte sanayi tesisleri kent merkezlerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu durum 1970'lerin sonu ve 1990'ların başında meydana gelen mekânsal iş bölümüyle bir yandan gelişmiş ülkelerde (örneğin imalat firmalarının ABD'nin kuzeydoğusundan öncelikle Güneş Kuşağı'na sonrasında Orta ve Güney Amerika'ya göçü) (Scott, 1988) öbür yandan görece Türkiye'de özellikle İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi ilk sanayi odaklarındaki sanayisizleşme eğilimlerinin belirmesi yeni sermaye birikim ve üretim alanlarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Eraydın, 2002; Öz, 2004b; Akgüngör, 2006; Eser vd., 2006, s.36-37; Kaygalak, 2013; Kaygalak & Reid, 2016; Doğruel & Doğruel, 2019; Elburz,

Şekil 2. Gaziantep kentinde sanayi alanlarının mekânsal dağılışı, 2025.
Figure 2. Spatial distribution of industrial districts in Gaziantep city, 2025.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2024). Bu minvalde 1970'li yıllardan 1990'lı yılların sonuna kadar olan süreçte kentsel alanın merkezine yakın yerlerde yer alan Nizip Caddesi sanayi koridoru (örneğin Oba makarna), Şehreküstü-Ünaldı sanayi bölgesi (örneğin Merinos firması) ile kentin farklı lokasyonlarında şahıs arazilerinde kurulan ve çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren orta ve küçük ölçekli işletmelerin üretim alanlarını genişletmek istemesi, değişen teknolojiye uyum, depo alanlarına ihtiyaç hissetmesi, firma stratejileri gereği üretim hacmini artırması, firmaların yavrulması ve ürün kompozisyonlarını çeşitlendirmesi (özellikle tekstil, dokuma, kimya-plastik, mobilya ve gıda sektörlerinde) gibi nedenlerle firmalar, yeni açılan KÜSGET ve Örnek Sanayi Sitesi (Öz, 2004a, s.128) ile 1973'te açılan OSB gibi kentin yeni sanayi odaklarına doğru yer değiştirmeye başlamıştır (Şekil 2). Hatta günümüzde Türkiye'de en fazla makine halısı üretimi yapan Merinos firması, kurucusu Mehmet Erdemoğlu'nun girişimiyle 1970 yılında 2 kilim tezgahıyla Şehreküstü-Ünaldı sanayi bölgesinde başladığı kilim imalatına, aynı bölgede 1983 yılında ilişkili bir sektör olan halı imalatına geçişle sürdürmüştür; 1990 yılında ise (Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi, 1990) anonim şirkete dönüşmüş ve 1993 yılında bugün bulunduğu OSB'ye taşınmıştır. Bu taşınma işlemiyle Gaziantep'te ilk kez halı imalatını OSB'ye taşıyan Merinos firması, ardından büyümek isteyen firmaları da OSB'de imalata davet etmesi, çalışanlarından bazılarının zaman içerisinde ayrılması ve kendilerine aynı üretim alanında ya da tedarikçi ve tamamlayıcı işletmeleri (iplik, boya, kimya, makine gibi) açmasıyla (spin-off'lar) bir yandan halı imalatı daha da niş bir alana dönüşmüş öbür yandan mevcut OSB alanlarında sektörün mekânsal yayılmasının tetiklenmesinde en önemli aktörlerden biri olmuştur. İlk OSB alanının tamamen dolmasıyla 1994 ve 1997 yıllarında ikinci ve üçüncü sanayi bölgeleri oluşturulmuş, böylece Gaziantep'te sanayinin fiziki alt yapı şartları iyileştirilmiş, sektörel çeşitlilik artmış ve sanayi kapitalizmine ivme kazandırmıştır.

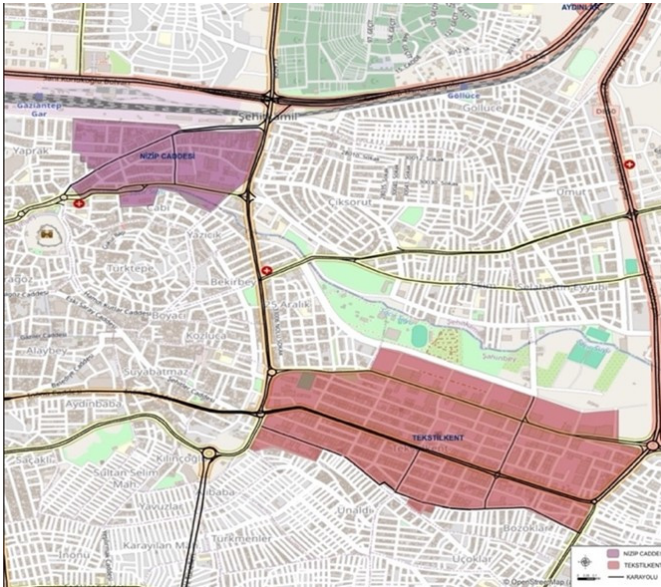
5.1.5. Post-Fordist dönem: Küresel entegrasyon (2000-Günümüz)

Dünyada ve Türkiye'de neoliberal politikalar ve küreselleşme sürecinin iyiden iyiye kendini hissettirdiği ve kurumsallaşmaya başladığı 1990'lar ve 2000'lerin ilk dönemlerinden itibaren rekabet gücünü artırmak amacıyla bölgeler ve kentler, Küresel Üretim Ağına (KÜA) entegre olmaya çalışmaktadır (Mudambi, 2008; Yeung, 2018). 1999 ve 2001 yılındaki finansal krizler Türkiye'deki imalat sanayini olumsuz etkilerken, krizin ardından istikrar önlemleri ve uygulanan yapısal reformlar, 2002 yılı sonunda AK Parti'nin iktidara gelmesi ve 2005 yılında Türkiye'nin AB adaylığı sürecinin başlaması imalat sanayi üretimi ve ihracatını olumlu etkilemiştir (Pamuk, 2021, s.302). Böylece 2010 yılına gelindiğinde Türkiye, ihracata dayalı sanayileşme stratejisiyle güçlü bir büyüme yakalamış, hatta 2013 yılına kadar hem sıcak para girişi hem de imalat sektörü ihracatındaki artış devam etmiştir (Pamuk, 2021).

Gaziantep ekonomisini özellikle imalat sanayini hem uluslararası hem de ulusal ölçekteki gelişmeler kentteki post-Fordizme geçiş sürecini önemli derecede etkilerken, yerelde de ekonomik çıkarlar adına oluşturulan ortak akıl Sanayi Odası, çeşitli iş Adamları Dernekleri (GAGİAD gibi), uzmanlaşan sektörlerde çalışanların girişimciliklerinin artması, yerel aktörler arasındaki işbirliği (kalkınma ajansı, sanayi ve üniversite), sosyal ağlar, yerel siyasetçilerin ve karar alıcıların merkezi yönetime karşı sürdürdüğü lobicilik faaliyetleri, yerel burjuvazinin güç ve ağ ilişkileriyle 1999 yılında 'Serbest Bölge'nin açılmasına, 2002 yılından sonra da dördüncü, beşinci ve altıncı Organize Sanayi Bölgelelerinin oluşturulmasıyla sanayinin mekânsal organizasyonu çok çekirdekli bir yapıya bürünmüştür (Şekil 2). Ayrıca fuar organizasyonları, çeşitli projelerin hayata geçirilmesi (Model Şehir, Marka Şehir, İnovasyon Vadisi gibi) ve çevresindeki illere verilen teşviklerin Gaziantep'e en az zarar verecek şekilde düzenlenmesi Gaziantep imalat sanayisi için bir dönüm noktası oluşturmuştur (Buğra & Savaşkan, 2014, s.236; Bayırbağ, 2010, s.365; İzmen, vd. 2015). Bu durumu Türkiye'deki ilk 1000 ihracatçı firma içinde görmek mümkündür. 1996 yılından 2010 yılına gelindiğinde ulusal ölçekte ilk 1000 ihracatçı firma içinde toplamda Yeni Sanayi Odaklarından 120; ilk 100 içinde 7 firmanın bulunması bunun önemli göstergelerinden biridir (Pamuk, 2021, s.308; Buğra & Savaşkan, 2014, s.226; TİM, 2024). Aynı dönemde Yeni Sanayi Odaklarında yer alan 120 firmanın yarıya yakını (53 firma) Gaziantep firmaları oluştururken, 2023 yılında ilk 1000 firma içinde Yeni Sanayi Odaklarından 118 firma yer almış, bu sayının yarısını ise 59 firmayla Gaziantep oluşturmuştur (TİM, 2024). Bu durum Gaziantep'te son dönemde esnek uzmanlaşmaya dayalı ekonomik gelişmenin özellikle ulusal ve uluslararası tedarikçi ağları üzerinden nasıl şekillendiğinin önemli bir göstergesi niteliğindedir.

Kentsel mekânda bir yandan sermaye birikimi önem kazanırken, diğer yandan kent merkezindeki eski sanayi alanları sermaye sahipleri tarafından yeni üretim kompleksleri ve mekânsal örgütlenmeler yoluyla başka bir ifadeyle mekânsal onarımla (spatial fix) yeniden üretim sürecine dahil olmaktadır (Harvey, 2012, s.393). Zira Batı ülkelerindeki kentlerde merkezde kalan çoğu eski sanayi bölgesi ya bilişim hizmetleri ya perakende sektöründeki butik tarzı firmaların gelip yerleştiği ya da NewYork'ta olduğu gibi eski endüstriyel altyapı mirasının sanatçılar tarafından keşfedilmesi ve konut ve atölye kullanımına dönük olarak soylulaştırma yoluyla kültürel açıdan farklı SoHo tarzındaki mahallelere dönüşmüştür. Fakat Gaziantep'teki Nizip

Caddesi sanayi koridorunda, 1980 ve 1990'larda ya iflas eden ya da taşınan çok sayıda küçük, orta ve büyük ölçekli fabrika ve atölyeye ait yerler, zamanla Batı kentlerindeki Fordist sanayi bölgelerinin çoğu yerinde olduğu gibi kentsel pas kuşağına dönüşmemiştir (Şekil 3). Tam tersi terk edilen bu sanayi bölgesindeki yapıların mülkiyeti hala terk edenlere ait olup çoğunlukla atölye tipinde tahmini 1500 kişinin çalıştığı ve 150 civarında ayakkabı-terlik imalatı yapan (1970'lerden itibaren çoğu tabağının zamanla ayakkabı imalatına yöneldiği bir alan), göçmen ve çocuk-geç işçilerinde çalıştırıldığı genelde kayıt dışı/merdiven altı (fason çalışan) imalatçı ya da üretilen ürünlerin toptan ticaretini yapan işletmelere kiralanmıştır. Ancak son on yılda kentsel yenileme alanı olarak gündemde olan bu sanayi bölgesi, 2018 yılında riskli alan ilan edilerek 'Nizip Caddesi Kentsel Dönüşüm Projesi' kapsamına alınmıştır (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2020) (Şekil 3). Buradaki firmaların, 2025 yılının ilk yarısından itibaren kentin kuzeydoğusunda Taşlıca Mahallesi'ndeki yeni üretim alanına taşınması planlanmaktadır. Çok masummuş gibi görünen bu projeye mülk ve sermaye sahiplerinin süper-kar fırsatları/menfaatleri doğrultusunda konut projesi adı altında yıkıma uğratılıp baştan inşa edilerek mekânsal dönüşümün gerçekleşmesi planlanmaktadır (Harvey, 2012, s.401). Dolayısıyla mülk ve sermaye sahipleri esasında yapıyı çevre üretimine yönelerek birikimlerini bu şekilde içine çekip özümseyerek (spatial fix) birikim krizini aşmaya çalışmaktadır (Harvey, 2012). Bu durum Küçük (2020, s.144)'ün ifadesiyle, Gaziantep'te imalat sanayinde biriken sermayenin konut projelerine, hatta 2008 sonrası yaşanan ekonomideki küçülmeye birlikte sanayide teknolojiye ve katma değeri yüksek ürün imalatına yatırım yapmak yerine, konut üretme ya da arsa satın alma yoluna giderek düşen kar paylarını telafi etme yoluna gittiklerini çeşitli kanıtlarla belirtmesi, eski sanayi bölgesindeki bu kentsel projenin mantığını destekler niteliktedir.

Şekil 3. Nizip Caddesi ve Tekstil Kent (Ünaldı-Şehreküstü) Sanayi Bölgeleri, 2025.

Figure 3. Nizip Street and Tekstil Kent (Ünaldı-Şehreküstü) Industrial Districts, 2025.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ünaldı-Şehreküstü günümüzdeki adıyla Tekstil Kent sanayi bölgesi ise, Osmanlı döneminde çoğunlukla farklı etnik yapıdaki nüfusun yaşadığı Şehreküstü semtinin hemen yanında yer alan

bu imalat bölgesi, kentin en eski üretim alanlarından biridir (Şekil 3). Bu bölge 18. yüzyıldan beri dokumacılığın geliştiği, Cumhuriyetin ilanı sonrası un ve mercimek fabrikalarının açıldığı ve 1960'lardan sonra da geleneksel kilim dokuma, trikotaj ve plastik sektörünün eklenmesiyle üretimin arttığı ve çeşitlendiği bir yerdir. Ayrıca 1990 yılına kadar bölge, atölye tipi işletmelerin yoğunlaştığı; kilim, halı, havlu, kumaş, mobilya ve konfeksiyon gibi diğer tekstil ürünlerinin imalatının yapıldığı bir merkeze dönüşmüştür. Ancak 1990 yılından itibaren iyice büyüyen bazı küçük ve orta ölçekli plastik, un ve halı imalatı yapan işletmeler (örneğin Merinos) OSB'ye taşınmaya başlamışlardır. Günümüzde Gaziantep Sanayi Odası kayıtlarına göre 700 firma ve 2500 çalışanın olduğu bu sanayi bölgesinde azda olsa mercimek işleme ve plastik ürün imalatı yapan birkaç işletmenin yanı sıra yoğunlaşmanın görece mobilya ama daha çok triko örgü ve iç çamaşırı gibi tekstil sektöründe olduğu görülür. Bu alanların dışında kentin farklı lokasyonlarında açılan ve sonrasında kapanan fabrikalar ise ya istimlak edilerek arazileri kent içi ulaşım ağına entegre edilmiş ya da Tepebaşı Mahallesi'ndeki Veliç İplik Fabrikası örneğinde olduğu gibi atıl kalıp yıkılmıştır. Hatta 2003 yılında kapatılan Tekel Alkollü İçki Fabrikası'nın yeri de günümüzde Zeugma Mozaik Müzesi'ne dönüştürülmüştür.

Sonuçta tüm bu girişimler, Gaziantep kentsel mekânının özellikle sanayi alanlarının çoğunlukla OSB adı altında yeniden yapılandırılmasının temelinde, imalat ve ihracata dayalı kent ekonomisinin hem ulusal hem de küresel ekonomiyle sıkı bir ilişki içinde olması yatmaktadır. Ancak geçmişten günümüze önemli bir ticaret ve imalat merkezi olan Gaziantep kentinin, kapitalist mekânsallaştırmanın özellikle yerel sermayenin birikim stratejisinin kontrolünde hem iktisadi açıdan büyümeye hem de mekânsal olarak genişlemeye ve dönüşüme devam ettiğini belirtmek gerekir. Giderek bölgenin ve ülkenin önemli sermaye birikim merkezlerinden birine dönüşen Gaziantep, imalat sektörünün rekabetçi yapısıyla küresel üretim ağına entegre olmaya çalışarak, kapitalist konjonktürün esnek üretim rejimi ve birikiminin yeni ve önemli bir adresi olma yolunda ilerlediği açıktır.

6. Sonuç

Bu çalışma, Fordizmden post-Fordizme geçiş sürecini yerel ölçekteki imalat sanayinin mekânsal yer değiştirme dinamiklerini (küresel, ulusal, bölgesel ve yerel ölçekte) politik-ekonomik ana eğilimler doğrultusunda ele almıştır. Bu iki temel çerçevede yapılan analizler tarihsel süreçte hem üretim coğrafyasındaki mekânsal dönüşümün hem de sermaye birikim stratejilerinin Gaziantep örneğinde nasıl şekillendiğini doküman analizi üzerinden ortaya koymaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte sanayide önemli bir fırsat yakalayarak Halep'in rolünü üstlenen Gaziantep, 1928 ile 1980 yılları arasında Fordist üretim rejiminin genelde kentin merkezinde yoğunlaştığı, yereldeki girişimcilik motivasyonu, kısıtlı sermaye birikimi ve merkezi hükümet politikalarının etkili olduğu bir büyüme dönemi yaşamıştır. Ancak Batı ülkelerindeki bazı bölgeler 1970'lerden itibaren post-Fordist üretime geçerken, Türkiye ve özetle Gaziantep gibi başka bölge ve kentler bu sürece daha geç başlamış ve farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Scott (1988) post-Fordizme geçişi, mekânsal olarak farklılaştığını ve her bölgenin kendi tarihsel, kurumsal, tedarikçi ağları

ve ekonomik koşullarına göre farklı zamanlarda ve biçimlerde yaşandığı çok boyutlu bir süreç olarak nitelendirir. Dolayısıyla Scott'ın (1988) esnek üretim sistemi, ayırt edici özellikleri, tarihsel gelişimi ve yeni sanayi bölgelerinin yükselişi üzerine geliştirdiği çerçeve, Gaziantep imalat sanayindeki mekânsal dönüşümü anlamak için önemli bir yapı sunmaktadır. Bu minvalde Scott'ın çerçevesinde (1988) belirtilen sanayi sektörlerinin kümelenmesi ve mekânsal yığılma mekanizmaları, Gaziantep özelinde erişilebilir kurumsal dokümanlar ile literatürdeki çalışmalar incelenerek ortaya konmuş, dolayısıyla mekânsal ve kronolojik açıdan tutarlı ve uyumlu bir örüntü sergilediği anlaşılmıştır. Böylece bu çalışma, imalat sanayinde yaşanan mekânsal dönüşüm sürecinin hem küresel ölçekteki gelişmeler hem Türkiye'ye özgü formal kurumlar (düzenlemeler) hem de yereldeki tarihsel birikimle şekillendiği konusunda fikir vermektedir. Diğer bir ifadeyle tarihsel süreçte hem zanaata dayalı geleneksel imalatın yeniden canlanarak güçlenmesi hem fordist üretim hem de özellikle 1980'lerden sonra post-Fordist üretim şeklinin bir arada ilerlemesiyle imalat sanayinin yerel ölçekteki mekânsal etkilerinin Gaziantep örneğinde ortaya konması, Türkiye'deki esnek üretim rejiminin yeni bir sanayi odağında mekânsal açıdan nasıl geliştiği konusunda ekonomik coğrafya literatürüne katkı sağlamaktadır. Özellikle yereldeki firmaların küresel piyasalarla kurdukları iletişim ve yaptıkları anlaşmalar, firmaların küresel piyasalara eklenmesi sürecinde işlem maliyetlerini azaltmak için OSB gibi mekânlarda yığıldıklarını göstermektedir. Bu tablo aynı zamanda yerel ekonomilerin artan ölçüde daha fazla birbirine bağımlı hale gelen küresel üretim ağlarına eklenildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Yeung, 2018). Bu durum diğer yandan son 40 yılda yeni sanayi odağı olarak öne çıkan Gaziantep'in, esnek üretim organizasyonunun merkezinde yer alan bölgelerdeki firmaların üretim eylemini çepere kaydırması ve yığılma eyleminin gerçekleştiği bir mekâna dönüştüğünü de göstermektedir. Dolayısıyla masa başı doküman analiz tekniğiyle yapılan bu çalışmanın bulguları, kentteki imalat sanayinin uzmanlaşmış taşeronluk ilişkileri yoluyla (örneğin halı ve ayakkabı imalatı) hem esnek üretim biçimine evrildiğini hem de piyasa koşullarına hızlı yanıt verme yeteneğinin güçlendiğini göstererek Scott'ın çerçevesiyle uyumlu bir örüntü sunmaktadır. Bu bulgular, Scott'un çerçevesinin bir yandan Türkiye bağlamında uygulanabilirliği belgelere dayalı bir şekilde kanıtlanabilirken öbür yandan nedensel doğrulama için firma düzeyinde panel veriyle yapılacak nicel analizler ve saha çalışmalarıyla yüzyüze derinlemesine görüşmelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Gaziantep örneğinde de, 1990 sonrası küreselleşme süreci ve neoliberal politikalar, Türkiye'deki regülasyonlar ve kentteki tarihsel birikimle birlikte yürütülen esnek üretim yapısının özellikle küresel ölçekteki tedarikçi ağları üzerinden yaygınlaşıp geliştiği, yerel ağların ve sosyal sermayenin kentin hem yeni bir sanayi odağına dönüşmesinde hem de küresel üretim ağına eklenmesinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir (Öz, 2004a; Bayırbağ, 2010; Keyman, F., & Lorasdağı, 2010; Buğra & Savaşkan, 2014; İzmen, 2015). Dolayısıyla farklı ölçeklerde yaşanan önemli gelişmeler ile kentlerin sahip olduğu tarihsel miras, birikim, ilişkiler ve varlıkların imalat sanayinin mekânsal dönüşümün tetiklenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak yaşanan bu mekânsal hareketlilik, bir yandan bölgesel yığılma ve kümelenme stratejileri öbür yandan kentsel mekânlardaki yeniden yapılandırma süreciyle ve politik-ekonomi bağamlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Soja, 2017;

Harvey, 2012; Harvey, 2015a & 2015b; Storper & Christopher, 1987; Eraydın, 2002; Mudambi, 2008; Doussard vd., 2009; Peck vd., 2009; Eser, 2014; Buğra & Savaşkan, 2014; Doğruel & Doğruel, 2019; Pamuk, 2021). Dolayısıyla bu bulgular, mevcut literatürde sıklıkla gözardı edilen yerel ve diğer üst ölçek düzeylerindeki gelişmelerin mekânsal dönüşüm süreçlerini nasıl etkilediğine dikkat çekerek, Fordist üretimden post-Fordist üretime geçişin Türkiye bağlamında yerele özgün dinamiklerine ışık tutmaktadır.

Gelişmiş ülke ve bölge kentlerinin çoğundaki bu rol değişikliği eskinin sanayi bölgelerinin sanayisizleşmesiyle sonuçlanarak, sermaye kendine ya yeni kentler ya da mevcut kentte yeni sanayi bölgeleri oluşturmuştur (Scott, 1988; Harvey, 2015a, s.162; Soja, 2017, s.219). Bu minvalde Gaziantep kenti bir yandan Türkiye'de ve küresel ölçekte sermayenin emek-yoğun yeni sanayi odaklarından biri olurken öbür yandan kentin içindeki eski sanayi bölgeleri, genelde farklı etnik yapıların, yabancı (Suriyeli) göçmen, çocuk ve genç nüfus ile vasıfsız ve düşük ücretli emeğin çalıştırıldığı iç giyim, ayakkabı ve terlik imalatı ve toptan ticaretin yapıldığı fason işletmelerin çoğunlukta olduğu yerlere dönüşmüştür. Gaziantep kentsel alanının merkezindeki eski sanayi bölgelerinde yer alan bu binaların mülkiyeti, genel olarak OSB'ye taşınmış ve bu alanı terk etmiş firma sahiplerine aittir (Şekil 3). Ancak bu alanlardan biri olan Nizip Caddesi Sanayi Koridoru, yereldeki mülk ve sermaye sahiplerinin birikim stratejileri ve yerel yönetimin ortak iradesiyle, lüks konut üretimini hedefleyen bir kentsel dönüşüm projesi adı altında dönüştürülmek istenmektedir. Bu durum yapısı ve işleyişi gereği aşırı birikim krizi için çoğunlukla coğrafi çözüm arayışında olan kapitalizmin kentsel yenileme ve mekânsal onarım (spatial fix) yoluyla yıkıma uğratılıp bir konut projesi şeklinde mekâna sabitlenmesi, sermayenin daha karlı bir ortamı bulduğu anda eski sanayi bölgesini Pas kuşağı gibi eskitme sürecine girdiğini ve mekânın yeniden düzenlenmesine odaklandığını göstermesi açısından önemlidir (Soja, 2015; Harvey, 2012). Böylece, yerelde aşırı birikim krizine giren sermayenin verdiği bir tepki olarak ortaya çıkan mekânsal onarımın (spatial fix) yanı sıra Harvey'in öne sürdüğü sermayenin döngülerindeki ikinci çevrim yoluyla da Gaziantep'teki imalat sanayini kontrol eden sermayenin, birikim fazlalarını kentsel alt yapı ve gayrimenkul yatırımlarına yönlendirerek mekâna sabitlediği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır (Harvey, 2017, s.101; Küçük, 2020).

Son kertede gelecekte yapılacak çalışmalar için Gaziantep imalat sanayinin mekânsal dönüşüm süreci Kayseri, Denizli ve Kahramanmaraş gibi benzer sanayi odaklarıyla karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Ancak bu çalışma, belirtilen dokümanlardaki anlatılarla kentte gerçekleşen bu mekânsal dönüşümü açıklamak için asla yeterli değildir. Bu nedenle yerel aktörlerle yapılacak derinlemesine görüşmeler ve anketler, mekânsal dönüşümün ekonomik ve toplumsal etkilerini ve sorunlarını daha ayrıntılı belirlemeye olanak tanıyacaktır. Ayrıca yerel ve bölgesel kalkınma bağlamında yerel üretim ilişkilerinin zaman içinde nasıl ve neden küreselleştiğinin de Küresel Üretim Ağları perspektifinden araştırılması gerekmektedir. Bu minvalde Gaziantep imalat sanayinin küresel üretim ağlarına entegrasyonu, kümelenme ve inovasyon kapasitesi üzerine odaklanacak çalışmalar karar alıcılar için hem Gaziantep hem de Türkiye bağlamındaki imalat sanayine dair bir gelecek vizyonu öngörüsü oluşturulabilecektir.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Yazar herhangi bir çıkar çatışması yaşamadığını beyan eder. / *The author declare that he has no conflict of interest.*

Etik Kurul Onayı/Ethics Committee Approval: Bu çalışma için etik kurul onay belgesi gerekmemektedir. / *Ethics Committee Approval is not required for this study.*

Katkı Belirtme ve Teşekkür/Acknowledgements: Bu çalışmada kullanılan kavramlar, değerli meslektaşım Nuri Yavan ve lisans-üstü öğrencilerinin katılımıyla yürütülen akademik tartışmalarda olgunlaştırılmıştır. En içten teşekkürlerimi sunarım. Bununla birlikte, çalışmanın içeriği tamamen yazarın sorumluluğundadır. / *The concepts used in this study were developed through academic discussions conducted with my esteemed colleague Nuri Yavan, with the participation of graduate students. I extend my sincere gratitude to him. However, the content of this study is entirely the responsibility of the author.*

Kaynakça

- Akgüngör, S. (2006). Geographic concentrations in Turkey's manufacturing industry: Identifying regional highpoint clusters. *European Planning Studies*, 14(2), 169–197. <https://doi.org/10.1080/09654310500418002>
- Amin, A. (1999). The Emilian model: Institutional challenges. *European Planning Studies*, 7(4), 389–405. <https://doi.org/10.1080/09654319908720526>
- Asheim, B. T., & Gertler, M. S. (2006). The geography of innovation: Regional innovation systems. In J. Fagerberg & D. C. Mowery (Eds.), *The Oxford handbook of innovation*. s. 291-317. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199286805.003.0011>
- Ayıcı, H., Özer, D. G., & Güleç, A. (2020). A spatial analysis of Gaziantep railway and its station throughout history. *Periodica Polytechnica Architecture*, 51(2), 196–208. <https://doi.org/10.3311/PPar.15799>
- Bathelt, H., Malmberg, A., & Maskell, P. (2004). Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28, 31–56. <https://doi.org/10.1191/0309132504ph469oa>
- Bayırbağ, M. K. (2010). Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey: The case of Gaziantep. *Urban Studies*, 47(7), 1473–1493. <https://doi.org/10.1177/0042098009349022>
- Becattini, G. (1990). The Marshallian industrial district as a socio-economic notion. In F. Pyke, G. Becattini, & W. Sengenberger (Eds.), *Industrial districts and inter-firm co-operation in Italy* (pp. 37–51). International Institute for Labour Studies (ILO).
- Boschma, R. A., & Frenken, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 6(3), 273–302. <https://doi.org/10.1093/jeg/ibi022>
- Buğra, A. (1998). Class, culture, and state: An analysis of interest representation by two Turkish business associations. *International Journal of Middle East Studies*, 30(4), 521–539. <https://doi.org/10.1017/S0020743800052545>
- Canbakal, H. (2009). 17. yüzyılda Ayntâb: Osmanlı kentinde toplum ve siyaset (Vol. 231). İletişim Yayınları.
- Cansız, M., Kurnaz, Z. & Çağlar, E. (2019). 2023'e doğru Türkiye'de organize sanayi bölgelerinin dönüşümü. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Ceyhan, E. (1999). *Gaziantep tarihi: Gaziantep'in siyasi, toplumsal, eğitim tarihi*. GTO Kültür Yayınları, 99/2.
- Coe, N. M., Dicken, P., & Hess, M. (2008). Global production networks: Realizing the potential. *Journal of Economic Geography*, 8(3), 271–295. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbn002>
- Coe, N. M., Kelly, P. F., & Yeung, H. W. (2019). *Economic geography: A contemporary introduction* (3rd ed). John Wiley & Sons.
- Çakır, İ. E. (2015). 16. yüzyılda Ayntâb şehri. Yeditepe Yayınevi.
- Desenlife (2024). Halının başkenti Gaziantep. <https://www.desenlife.com/halinin-baskenti-gaziantep>
- Dinçer, H. (2019). Kurtuluştan sonra Gaziantep (Türkiye'nin sıhhi ve içtimai coğrafyası: Gazi Ayıntab Vilayeti). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(38), 75–97. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/878928>
- Dicken, P. (2015). *Global shift: Mapping the changing contours of the world economy* (7th ed.). Sage.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1976). IV. beş yıllık kalkınma planı, özel ihtisas komisyonu raporu. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Doğruel, A. S., & Doğruel, F. (2019). Küreselleşme, unutulmuş sanayi politikaları ve sanayisizleşme. *Çalışma ve Toplum*, 1(60), 209–230. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/article/1155470>
- Doussard, M., Peck, J., & Theodore, N. (2009). After deindustrialization: Uneven growth and economic inequality in “postindustrial” Chicago. *Economic Geography*, 85(2), 183–207. <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2009.01022.x>
- Elburz, Z. (2024). Türkiye’de imalat sanayi coğrafi yoğunlaşması ve değişimi. *Kent Akademisi*, 17(6), 2585–2604. <https://doi.org/10.35674/kent.1505195>
- Eraydın, A. (2002). *Yeni sanayi odakları: Yerel kalkınmanın yeniden kavramlaştırılması*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Eraydın, A., & Armatlı-Köroğlu, B. (2005). Innovation, networking and the new industrial clusters: The characteristics of networks and local innovation capabilities in the Turkish industrial clusters. *Entrepreneurship & Regional Development*, 17(4), 237–266. <https://doi.org/10.1080/08985620500202632>
- Ersoy, M., & Akman, M. (2020). *Cemil Alevli: Bir sanayicinin hayatı ve mirası*. Doğan Kitap.
- Eser, U. (2014). Dünya yeniden sanayiye dönerken Türkiye dünya sanayinin neresinde? *İktisat ve Toplum*, 45, 27–44. <https://www.iktisatvetoplum.com/wp-content/uploads/2017/10/ugur-eser-45.pdf>
- Eser, U., & Köse, S. (2005). Endüstriyel yerelleşme ve yoğunlaşma açısından Türkiye sanayii: İl imalat sanayilerinin analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(2), 97–139. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/38126>
- Eser, U., Köse, S., & Sivrikaya, F. Ş. (2006). Türkiye sanayi coğrafyasına genel bir bakış: İl imalat sanayileri 2000 yılı kesit analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(59), 1–63. <https://www.ekonmikyaklasim.org/fulltext/94-1395791628.pdf>
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Filiztekin, A., & Tunalı, İ. (1999). Anatolian tigers: Are they for

- real? *New Perspectives on Turkey*, 20, 77–106. <https://doi.org/10.1017/S0896634600003149>
- Gaziantep. (1933, 2 Ocak). Gaziantep Gazetesi, Üçüncü Yıl, No. 210.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2020). *Nizip Caddesi kentsel dönüşüm alanına giriyor*. <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/nizip-caddesi-kentsel-donusum-alanina-giriyor>
- Gaziantep Sanayi Odası. (2025, 22 Ekim). *Gaziantep sanayi bölgeleri*. <https://gso.org.tr/tr/genel-sayfa/gaziantep-sanayisi/sanayi-bolgeleri-56.html>
- Gertler, M. S. (2010). Rules of the game: The place of institutions in regional economic change. *Regional Studies*, 44(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/00343400903389979>
- Grabher, G. (1993). The weakness of strong ties: The lock-in of regional development in the Ruhr area. In G. Grabher (Ed), *The embedded firm: On the socioeconomics of interfirm relations* (pp. 255–278). Routledge.
- Grillitsch, M., & Sotarauta, M. (2019). Trinity of change agency, regional development paths and opportunity spaces. *Progress in Human Geography*, 44(4), 704–723. <https://doi.org/10.1177/0309132519853870>
- Gültekin, L., Yavan, N., & Kurul, Z. (2023). Evrimsel ekonomik coğrafya perspektifinden Türkiye’de bölgelerin ilişkili çeşitlilik dinamiklerine yönelik ampirik bir analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 21(2), 616–659. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1354132>
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin mekânları: Eleştirel bir coğrafyaya doğru*. Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenlerine bir soruşturma* (S. Savran, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015a). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu*. Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). *Umut mekânları* (Z. Gambeeti, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2017). *Dünyanın halleri*. Sel Yayıncılık.
- İller Bankası. (1972). *Gaziantep kent bütünü analitik etüdleri*. İller Bankası İmar Planlama Dairesi Reisliği.
- İnalçık, H. (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpekyolu Kalkınma Ajansı. (2024a). *Gaziantep ayakkabı sektörü raporu*. Gaziantep: İpekyolu Kalkınma Ajansı. <https://ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/gaziantep-ayakkabi-sektor-raporu-2024.pdf>
- İpekyolu Kalkınma Ajansı. (2024b). *TRC1 Düzey II Bölgesi 2024–2028 Bölge Planı*. Gaziantep: İpekyolu Kalkınma Ajansı. <https://ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trc1-duzey-ii-bolgesi-2024-2028-bolge-plani.pdf>
- Isaksen, A. (2018). From success to failure, the disappearance of clusters: A study of a Norwegian boat-building cluster. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11, 241–255. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsy007>
- İzmen, Ü., Daş, Z. Ö., & Özbal, Y. (2015). *Bölgesel kalkınma dinamikleri: İhracat ve sanayi kenti Gaziantep, rekabet gücü analizi ve 2023 senaryoları*. TİM; TÜRKONFED. https://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/gaziantep_kitap_baski.pdf
- Kaygalak, İ. (2011). Türkiye’de sanayi kümelenmesi ve sanayinin yer seçimindeki yeni eğilimler. İçinde *TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu* (ss. 169–180) Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi. https://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_19.pdf
- Kaygalak, İ. (2013). Türkiye sanayi coğrafyasında endüstriyel kümelenme ve bölgesel yoğunlaşma eğilimi. *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1(1), 67–81.
- Kaygalak, İ., & Reid, N. (2016). The geographical evolution of manufacturing and industrial policies in Turkey. *Applied Geography*, 70, 37–48. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2016.01.001>
- Kazgan, G. (2015). *Küreselleşme ve ulus-devlet: Yeni ekonomik düzen*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2006). Soylulaştırma, kapitalizm kentsel mekân düzeyinde yansımasıdır. *Mimarist Dergisi*, 6(21), 46–51. <https://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-21-guz-2006/>
- Keyman, F., & Lorasdağı, B. K. (2010). *Kentler: Anadolu’nun dönüşümü, Türkiye’nin geleceği*. Doğan Kitap.
- Kuyucu, F., & Özer, Y. S. (2019). Hermann Jansen’in Planlama İlkelerini Gaziantep Kent Planı Üzerinden Okumak. *Mimarlık*, 409, 63–67. <http://www.mo.org.tr/mimarlikDergisi-Docs/pdf/MIMARLIK409.pdf#page=69>
- Küçük, H. (2020). *Konut piyasasının ekonomi politikası: Gaziantep vakası* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Martin, R., & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395–437. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbl012>
- Martin, R., & Sunley, P. (2022). Making history matter more in evolutionary economic geography. *ZFW-Advances in Economic Geography*, 66(2), 65–80. <https://doi.org/10.1515/zfw-2022-0014>
- Maskell, P., & Malmberg, A. (1999). Localised learning and industrial competitiveness. *Cambridge Journal of Economics*, 23, 167–185. <https://doi.org/10.1093/cje/23.2.167>
- Maskell, P., Bathelt, H., & Malmberg, A. (2006). Building global knowledge pipelines: The role of temporary clusters. *European Planning Studies*, 14, 997–1013. <https://doi.org/10.1080/09654310600852332>
- Mortan, A., & Arolat, O. S. (2009). *Gaziantep ekonomisine bakış*. Heyamola Yayınları.
- Mudambi, R. (2008). Location, control and innovation in knowledge-intensive industries. *Journal of Economic Geography*, 8(5), 699–725. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbn024>
- Mutluer, M. (2003). Türkiye’de yeni gelişen sanayi odakları: Denizli-Gaziantep-Çorum. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12(1), 13–27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56811>
- Öz, Ö. (2004a). *Clusters and competitive advantage: The Turkish experience*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230512467>
- Öz, Ö. (2004b). Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımı ve rekabetçi yapısı. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 31, 211–241. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/58505>
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı asırda Ayıntab livası* (Cilt I). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). Globalization, industrialization and changing politics in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 38, 267–273. <https://doi.org/10.1017/S0896634600005008>
- Pamuk, Ş. (2021). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi: Büyüme, kurumlar ve bölüşüm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peck, J., Theodore, N., & Brenner, N. (2009). Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations. *SAIS Review of Inter-*

- national Affairs*, 29(1), 49–66. <https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=Neoliberal+Urbanism%3A+Models%2C+Moments%2C+Mutations&so=rel>
- Piore, M. J., & Sabel, C. F. (1984). *The second industrial divide: Possibilities for prosperity*. New York, Basic Books.
- Polanyi, K. (2020). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri* (A. Buğra, Çev.). İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2020). *Sanayi devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü*. İletişim Yayınları.
- Saxenian, A. (2000). *Regional advantage: Culture and competition in Silicon Valley and Route 128, with a new preface by the author*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scott, A. J. (1988). *Flexible production systems and regional development: The rise of new industrial spaces in North America and Western Europe*. Centre for Urban and Community Studies, University of Toronto.
- Simmie, J., & Martin, R. (2010). The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, 27–43. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsp029>
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz gelişim: Doğa, sermaye ve mekânın üretimi* (E. Soğancılar, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Soja, E. W. (2017). *Postmodern coğrafyalar: Eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi* (Y. Çetin, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Storper, M. (1997). *The regional world: Territorial development in a global economy*. Guilford Press.
- Storper, M., & Christopherson, S. (1987). Flexible specialization and regional industrial agglomerations: The case of the US motion picture industry. *Annals of the Association of American Geographers*, 77(1), 104–117. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1987.tb00148.x>
- Tekeli, İ. (2010). *Sanayi toplumu için sanayi yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tickell, A., & Peck, J. A. (1995). Social regulation after Fordism: Regulation theory, neoliberalism and the global-local nexus. *Economy and Society*, 24(3), 357–386. <https://doi.org/10.1080/030851495000000015>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). (2024). *TİM 2024 ihracat raporu*. Türkiye İhracatçılar Meclisi. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/ihracat_2024_raporu-2.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *TÜİK-istatistik veri portalı*. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi. (1990, 16 Mart). *Erdemoğlu A.Ş.'nin kuruluşuna ilişkin ana sözleşme*. Sayı 2487, 105–106.
- World Bank. (2015). *Rise of the Anatolian tigers: Turkey urbanization review*. World Bank Publications.
- Yavan, N. (2006). *Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların lokasyon seçimi* [Yayımlanmış doktora tezi]. İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Yeung, H. W. C. (2018). The logic of production networks. In G.L.Clark, M.P. Feldman & M.S. Gertler (Eds), *The new Oxford handbook of economic geography* (pp. 382-406). Oxford, England: Oxford University Press.
- Yıldırım, M., & Örnek, İ. (2012). *Walt Whitman Rostow'un kalkınma aşamaları yaklaşımına göre Gaziantep ekonomisinin incelenmesi* (Discussion Paper No. 2012/84). <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81630/1/727018965.pdf>
- Yurt Ansiklopedisi. (1982). *Yurt ansiklopedisi*. Anadolu Yayıncılık.